

ARCHÍVUM

EMLÉKEZTETŐ

az erdélyi magyar tudományos munkásság kérdésében*

1. Mikor hosszas töprengés után e sorok írója arra vállalkozik, hogy szót ejtsen a címben jelzett kérdésről, előjáróban siet megjegyezni, hogy nincs szándékában a rendkívül szerteágazó problémát a maga teljességében tárgyalni.¹ Célkitűzése az, hogy csak a nemzeti szempontból különlegesen fontos magyar nyelv- és irodalomtudományt, valamint a magyar történettudományt és néprajzot érintő kérdéseket tegyen szóvá. A tudományos problémáknak ilyen leszűkítése nem szakmai egyoldalúságra való törekvésből ered, hanem abból a megfontolásból, hogy egy kisebbségi sorba jutott nemzettest, *a romániai magyarság nemzeti öntudatának megtartása, sőt növelése főként a nyelvi, irodalmi, történeti és népi hagyományok megismerésének, megismertetésének függvénye*. Éppen ezért a tudományszakok közül ezeknek a jelenlegi helyzetét és jövőbeli távlatait ajánlatos közelebbről szemügyre venni.

* A forrásközlés Bárdi Nándornak, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet munkatársának munkája. A magánhagyatékából származó, a budapesti illetékesekhez (a Külügyminisztérium és az MSZMP KB Külügyi Osztálya) eljuttatott gépírási dokumentum a Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti gyűjteményében található a K 1014 jelzet alatt. Az eredeti szövegben csak az elütéseket javítottam. Az összeolvasásban Izsák Anikó, a jegyzetek elkészítésében Benkő Elek, Dávid Gyula, Kiss Ágnes, Meister Róbert, Murádin László, Novák Csaba Zoltán, Péntek János, Pozsony Ferenc volt a segítségemre, köszönet érte.

1 Előzményként a szerző, Szabó T. Attila valószínűleg ismerte György Lajos 1927-es tervezetét, és ő maga is készített már összefoglaló helyzetképet az erdélyi magyar társadalomkutatásról. György Lajos: A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés helyzete és a jövő feladatai Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2002. 2. sz., 131–148.; Szabó T. Attila: A transylván magyar társadalomkutatás. *Hitel*, 1938. 1. sz., 1–22., az *Erdélyi Fiatalok*ban megjelent kritika után uó: Néhány pótló adat a transylván magyar társadalomkutatás kérdéséhez. *Hitel*, 1938. 2. sz., 161–164. Majd az impériumváltás után tudománypolitikai kérdésekhez szövelt hozzá: Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez. *Hitel*, 1940–1941. 2. sz., 183–189., illetve részletes tudományszervezési koncepciót dolgozott ki: Sas Péter: Egy tudományszervezési emlékirat 1942-ből. *Korunk*, 2005. 4. sz., 99–108.

Mint hogy a tudományos munkára való felkészítés az egyetemen folyik, éppen ezért szükséges először is röviden a magyar nyelvű egyetemi oktatás és a vele kapcsolatos tudományos képzés romániai helyzetéről szót ejteni.

2. Az 1944. év végével másodszor is kisebbségi sorba zuhant romániai magyarság soraiból a megelőző illegális évek alatt jelentős számú mozgalmi ember került bele a későbbi Román Kommunista Párt elődjébe, a Komunisták Romániai Pártjába.² Mint hogy a romániai magyar kommunisták legtöbbször - a nemzetközi tájékozódás mellett - nagyon erős magyar nyelvi és nemzeti öntudat is élt, az 1944. őszén bekövetkezett uralomváltáskor sikerült, az anyanyelvi alsó- és középfokú iskoláztatás jogának kiharcolása mellett, a felsőfokú anyanyelvi oktatás lehetőségét is valamelyes mértékig biztosítani.³ A visszahúzó román nacionalista erőkkel való viaskodásban azonban teljes sikerre ők sem számíthattak. A Groza-kormány 1945 márciusában való uralomra jutása után hosszas tárgyalások rendjén csak annyit tudtak elérni, Kolozsvárt ugyan Bolyai Tudományegyetem néven magyar előadási nyelvű felsőoktatási intézmény alakult, de ennek testéről már az induláskor leválasztották és Marosvásárhelyre helyezték át az orvostudományi és gyógyszerészeti kart.⁴ A későbbiek során azonban a 40-es évek végén megvalósított tanügyi reform következtében⁵ ez a kar önálló orvostudományi-gyógyászati intézménnyé alakult át, sőt a Kolozsvárt tovább

2 1933-ban az RKP 1635 tagja közül 440 (26%) magyar, 375 (22,9%) román, 300 (18%) zsidó származású volt. Miközben az ország lakosságának 7,9%-a volt magyar és 4%-a zsidó származású az 1930-as népszámlálás szerint. 1945 júliusában már 148 521 tagja volt a pártnak, de még mindig a tagság 19%-a magyar, 5,7%-a zsidó, 4%-a szláv (ukrán, szerb, szlovák) volt. A párttagság 37%-a volt erdélyi, ahol a tagság 50,4%-a magyar volt, de Szatmár, Brassó, Kolozs megyékben abszolút többségben voltak. Egészében ez kétszeres felülreprezentáltságot jelentett. Részletesen lásd Novák Csaba Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban 1944–1948. *Pro Minoritate*, 4.(Tél), 62–72. Különösen a 65–67. oldalak.

3 Az 1945. május 28-án kelt 407. sz. királyi törvényrendelettel megalapították *Magyar Tannyelvű Állami Tudományegyetemet*. Ez az intézmény 1945 decemberében vette fel Bolyai János nevét, 4 karral (bölcselet-, természettudományi, jog- és közgazdasági, orvosi) és 77 tanszékkal rendelkezett.

4 Az orvosképzést a román orvos professzori kar, mint konkurencia nyomására és a klinikák számukra való biztosítása érdekében vitték át Marosvásárhelyre. Gyógyszerképzés 1940-ig csak Bukarestben volt, majd a Ferenc József Tudományegyetemen Kolozsvárt. Ezt követően csak 1949-től folytatódott a képzés Marosvásárhelyen.

5 Az 1948. augusztus 3-i 175. számú tanügyi reform törvény megszüntette a felekezeti oktatást és az addig kvázi működő magyar oktatási autonómiát. Ezzel a felsőoktatás autonómiája is megszűnt. A romániai magyar nyelvű oktatásügy 1944 utáni helyzetéről átfogó összefoglalást ad: Vincze Gábor: A magyar oktatásügy helyzete 1944 és

működő többi magyar előadási nyelvű kar életében is csak valamivel több, mint egy évtizedes önálló működés után, 1959-ben döntő és egyben a magyar nyelvűséget alapjaiban veszélyeztető fordulat következett be.⁶ Az 1944-ben még többségében magyar és zsidó tagokból álló Romániai Kommunista Pártot nacionalista szövegekkel olyan mértékben töltötték fel türelmetlen román nemzeti érzéstől fűtött elemekkel,⁷ hogy ezek aztán az 1956-os magyarországi eseményeket követő időknek szovjet részről a magyarsággal szemben táplált gyanakvásából fakadó közömbösségét kihasználva a Bolyai Tudományegyetem önállóságát megszüntették, és a kolozsvári román egyetemmel „egyesítve” Babeş–Bolyai Tudományegyetem néven egyetlen egyetemi szervezetbe olvasztották össze. A Bolyai Tudományegyetem magyar tanszemélyzete ugyan java részében átkerült az új egyetem keretébe is, de rögtön⁸ megkezdődött és olyan erővel folytatódott a romanizálás folyama-

1989 között. In uő: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 1999, 187–224.

- 6 1959. március 2-án az Egyetemiek Házában a kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet, valamint a Gh. Dima Zeneművészeti Intézet hallgatói, a Magyar Színházban pedig a Babeş és Bolyai egyetemek matematika-fizika és természettudományi karainak hallgatói gyűlnek össze, hogy támogatásukról biztosítsák az egyetemek összevonását. 1960 őszén újraindul Marosvásárhelyen az 1951-ben megszüntetett fogorvosi képzés. 1962 őszétől az addig kizárólag magyar tannyelvű Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézetben kötelező lett a román nyelvű gyakorlati oktatás. Ugyanekkor elkezdődött a román hallgatók felvétele az egyetemre. „Nem román tagozatot hoztak létre, hanem az intézmény oktatása vált kétnyelvűvé. Az addig kizárólag magyar oktatási nyelvű intézmény elrománosítása két módon történt: egyrészt ezen túl az ún. elméleti tantárgyakat román nyelven kellett oktatni, minek következtében az oktatás kb. 70 százaléka román nyelven folyt. (Így történhetett meg, hogy a magyar professzorok a magyar hallgatóiknak is román nyelven voltak kénytelenek az előadásokat tartani.) Ezenkívül évről évre egyre több román hallgató, illetve oktató került az addig magyar jellegű intézménybe.

Mivel 1962 után az új oktatók kinevezésénél másodlagos szemponttá vált a szakmai/tudományos felkészültség, és az elsődleges szempont a (román) etnikai eredet volt, (míg 1960-ban az oktatók 86%-a volt magyar nemzetiségű, 1967-ben már csak 57 százaléka) a hetvenes-nyolcvanas évekre fokozatosan csökkent az oktatás színvonala.” Vincze Gábor i. m. 207.

- 7 Párttagok és jelöltek nemzetiségi megoszlása a kb. 620 ezres párttagságból 1956-ban: 83,16% román, 11,41% magyar; 0,76% német; 2,39% zsidó. 1957-ben már a jelöltek aránya – kb. 130 ezer fő – a következőképpen változott: 89,63% román, 7,83% magyar, 1,09% német, 0,54% zsidó. Egy belső pártstatisztika alapján idézi: Stefano Bottoni: *Transilvania roşie. Comunismul român şi problema naţională 1944–1965*. Editura ISPMN–Editura Kriterion, Cluj, 269.

- 8 Eredetiben: rögtönösen.

ta, hogy néhány év múltán már a magyar tanszemélyzeti tagok a történelem és pedagógia szakon is már csak részben tartották magyarul az előadásokat, a többi szakon – a magyar nyelv és irodalom tanszéket kivéve – már teljesen románra fordult az előadások nyelve.⁹ Teljesen román nyelvű a tanszemélyzet ideológiai szemináriumi tárgyalásainak nyelve, és jó ideje ugyancsak hivatalos nyelven kell tartaniok előadást a diákoknak és a tanároknak a külön-külön szervezett ülészekokon, még a magyar nyelvből és irodalomból is.¹⁰

A nyelvi vonatkozásokon túl az egyetemi önállóság megszűnése rendkívül hátrányos volt a részben vagy teljesen magyar nyelven folyó tudomány-szakok kutatási tervének kedvezőbb alakulása és a kutatás anyagi alapjainak gyors csökkentése miatt. Az önálló Bolyai egyetem megléte idején magától értetődő volt a kutatási terveknek a magyar kisebbség életének kérdéseire való összpontosítása, és a magyar vezetés alatt álló egyetemi szervek – a lehetőségek határain belül – messzemenően biztosították a kutatás anyagi alapjait is. Az egyesítés utáni évek folyamán azonban a takarékos-sági törekvések eredményeképpen a magyar nyelven való tudományművelésre elköteleződő tanszékek anyagi ellátottsága olyan mértékig csökkent, hogy végül is már néhány éve eljutott a pénzügyi keretek teljes megszűntéig.

Ma már ilyenformán, ha van még a magyar nyelv- és irodalom tanszéknek kutatási terve, nincs anyagi keret a terv megvalósításához. Az anyagi ellátás teljes hiánya természetesen bénítóan hatott és hat az egyéni tudományos törekvésekre is, hiszen a nagyon mérsékelt fizetett tanszéki tagoknak lehetetlen a kutatásokra szükséges anyagi alapot saját anyagi erejükből megteremteni.

3. *A tudományos képzést és kutatásra való felkészítést* hátrányosan befolyásolja az, hogy az egyetem a gyakorlatban hovatovább csak tanárképző főiskolává alakult át. A zsúfolt tantervi előadások csökkentett anyaga nem alkalmas a tudományos gondolkodás fejlesztésére. A régebben, a csaknem teljes mértékben a tudományos képzés célját szolgáló szemináriumi gyakorlatok már jó ideje úgy szólva teljesen az előadott anyag merő ismertetésére meg a kiegészítő könyvészeti anyag egy részének puszta ismertetésére korlátozód-

9 1959-ben 1800 hallgatója volt a Bolyai Egyetemnek, 1980-ban a Babeş-Bolyain 1064 magyar diák tanul, ezen belül a jogi karon csupán 48-an az oktatás a magyar szakot kivéve román nyelven folyt az intézményben. 1959/1960-ban a 657 oktató 59%-a volt román és 41%-a magyar nemzetiségű, míg 1980/1981-ben 772 fős oktatói létszám mellett 78% és 18%. Vincze Gábor i. m., 220–222.

10 Lásd Vincze i. m. 217–220., valamint Somai József: *A magyar felsőoktatás fokozatos elsoványodása*. In Somai József (szerk.): *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás elsoványodásáról*. Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, Kolozsvár, 2009, 117–140.

nak. Csak ritkán kerül sor eredeti kutatáson alapuló szemináriumi dolgozat bemutatására. Szerencsére jelentős mértékben más a helyzet az egyetemi tanulmányokat befejező államvizsgát (tanári szakvizsgát)¹¹ illető aránylag magas követelmények miatt. Az államvizsga maga ugyanis csak a hallgató által írt dolgozat védéséből áll. A dolgozat rendszerint egy részletkérdésnek eredeti anyaggyűjtésen alapuló feldolgozása. A magyar nyelvészeti tanszéken az esetek jó részében a vizsgálódás a hallgató szülőföldje egyes nyelvi jelenségeinek megfigyelésére és korszerű szinten való feldolgozására irányul. Egyes, kiemelkedő esetekben a dolgozatok magas szintjére mutat az, hogy az államvizsgai dolgozatot irányító tanszemélyzeti tag ösztökélésére a dolgozatot némi kiegészítéssel és magasabb szinten való átalakítással tudományos fokozat elnyerése érdekében védésre is benyújtja a kérdés feldolgozója.¹²

Ezzel aztán eljutottunk a tudományos képzést betetőző *tudományos fokozat elnyerésére* irányuló törekvések módozatainak ismertetéséhez.

A tudományos fokozatok megszerzésének módozatait a 40-es évek végrehajtott tanügyi reformot követően – teljesen a szovjet minta tekintetbe vételével – a következőképpen szabályozták: a) Két tudományos fokozat – a kandidátusi és a doktori – megszerzését tették lehetővé. b) A kandidátusi fokozat megszerzésére irányuló törekvés első lépéseként a jelöltnek sikeres vizsgát kell tennie egy egyetemi tanárokból álló három tagú szakbizottság előtt. c) A kandidátusra való jelöltség két-három éve alatt két-három szakmai vizsgával és két-három dolgozattal kell bizonyosságot tenni a jelöltnek a szaktudománya területével kapcsolatos szakirodalomban való tájékozottságáról, illetőleg a maga választotta tárgy korszerű szinten való feldolgozásával kapcsolatos képességeiről. d) A tudományos fokozatra törekvő jelölt az egyetemi tanárok közül tudományos munkássága alapján kinevezett tudományos irányítók valamelyikének vezetése alatt áll a jelölti tevékenység egész ideje alatt. e) A kandidátusi fokozatot a sikeres védésen alapuló kedvező bizottsági javaslat alapján az országos minősítő bizottság adja meg a jelöltnek.¹³

11 Az eredeti szövegben (...) helyett mindenhol /.../ szerepel.

12 Az államvizsga-dolgozatok megtalálhatók a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék könyvtárában. A nyelvészek közül példa erre Bura László, Teiszler Pál, Vöö István. Teiszler Pál: *A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó rendszere*. Kriterion, Bukarest, 1973, 198; Vöö István: *A bánási magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Kriterion, Bukarest, 1975, 180.

13 Ma is a doktori bizottság ítéli meg a fokozatot, de a minisztérium és az akadémia közös testületként működő bizottság hagyja azt jóvá. 1990 óta a legtöbb ilyen szakbizottságnak van magyar vagy magyarul is tudó tagja.

A második, a doktori fokozat megszerzésére nem alakult ki végleges gyakorlat. Egy ideig az arra tudományos munkásságuk alapján érdemesnek minősített tanszék-tagoknak egy e célból külön kijelölt bizottság tagjainak írásbeli véleményezése alapján az országos minősítő bizottság adta meg ezt a legmagasabb tudományos címet, jó néhány éve azonban felfüggesztették a cím ilyen módon, sőt egyáltalában bármily módon való megszerzésének lehetőségét.¹⁴

Valószínűleg külpolitikai változások függvényeként azonban mintegy másfél évtizede – a jelenlegi, önállóságra törekvő román külpolitika következményeként – a tudományos fokozatokat – nyilván a szovjet mintától való, legalább részleges függetlenítés szándékától vezetve – doktori és a meglehetősen különös docens-doktori címben állapították meg.¹⁵ A vizsgáztatás, referátum-bemutatás és védés dolgában nem történt változtatás.

Néhány éve azonban gyökeresen megváltoztatták a doktori felvételre és a védésre való jelentkezés előfeltételeit.¹⁶ A felvételre jelentkezőnek először munkahelye intézményi vezetőjétől és a helyi tanácselnöktől kell jóváhagyó nyilatkozatot hoznia. A védésre való jelentkezés pedig a helyi, illetőleg a megyei pártszervezet vezetőségének döntésétől függ. Ilyenformán tehát az, hogy a doktori fokozat elnyerésére törekvő jelölt tudományművelésre alkalmas-e avagy nem, arra semmiképpen sem illetékes tényezők közbeiktatásával valósággal az ellenkiválasztás és nem a tudományos érdekek célját szolgálják. A második befejező doktori fokozati mozzanat, a védésnek pártszervektől való engedélyezése nem egy esetben például a doktorándusi tevékenység ideje alatt egyébként kiemelkedően dolgozó doktorándust akadá-

14 1963-ban a Szovjetuniótól való távolodás jegyében, miután az orosz nyelv kötelező oktatása megszűnt, „a tudományok doktora” (doctor in filologie, doctor in istorie stb.) cím lett a tudományos fokozat megnevezése. Ezt Magyarországon a továbbiakban is kandidátusi fokozatként honosították. Romániában ma ez a PhD cím.

15 A doctor-docent (románul), tehát „a tudományok docens-doktora címet olyan személyeknek adományozzák, akik már rendelkeznek doktori címmel, és szakmai tevékenységük jegyzékével bizonyítják jelentős értékű és hosszas hozzájárulásukat a tudomány, kultúra vagy technika fejlődéséhez”. 1967. november 15-i 1058. sz. (decret) *Határozat a tudományos címekről Románia Szocialista Köztársaságban*. A cím adományozásáról azok az intézmények dönthettek, amelyeknek joguk volt doktorátusi cím adományozására, egy – ebből a célból felállított tudományos – bizottság ajánlása alapján. Ez a magyarországi akadémiai doktor fokozat megfelelője. Szabó T. Attila is ezzel a fokozattal rendelkezett.

16 1972-ben a kis kulturális forradalom keretében változtatták meg a felvételi szabályozását.

lyozott meg sokáig a doktori fokozat megszerzésében.¹⁷ Ennek az újabb, kettős rendelkezésnek a gyakorlatba való átvitele a magyar nyelv- és irodalmi tanszék vonatkozásában azzal a sajnálatos következménnyel járt, hogy az utóbbi egy évtizedben mintegy 10 doktorándusi helyre egyetlen magyar jelentkezőnek sem adtak jóváhagyó nyilatkozatot a helyi szervek; ilyenformán tehát megakadályozták a védésre benyújtandó dolgozatnak nyilvános vitára bocsátását, vagyis lehetetlenné tették a jelölt számára a sokszor évtizedes és egyébként kiválóan sikeres doktorándusi tevékenység befejezését és a doktori fokozat megszerzését. Hogy az ilyen értelmű elutasító döntés mennyire nem tudományos ismérvek alapján születik meg, arra nézve csak egyetlen esetet említek meg. Egyik székelyföldi múzeum igazgatója az országos minősítő bizottság jóváhagyásával Udvarhely megye egy nagyobb földrajzi egységének helyneveit gyűjtötte össze és dolgozta fel. A helyi párt-szerv vezetősége azzal az indoklással akadályozta meg a dolgozatok védésre való bocsátását, hogy a dolgozat csak magyar nyelvi anyaggal foglalkozik, román vonatkozásúval nem. (A vizsgált területen évszázadok óta román lakosság nincs, tehát román nyelvi anyag nem is lehet.)¹⁸

Ezekhez a hátrányokhoz még tudnunk kell azt, hogy magyar nyelven vizsgázni és doktori védésre jelentkezni csak a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékén lehet, másutt az egész országban sehol. Jelenleg e tanszékkel kapcsolatosan tudományos irányítóként csak két professor, Szabó T. Attila nyug[almazott]. tanár és Szabó Zoltán¹⁹ professor

17 Somai József egyike volt azoknak, akit politikai okokból a doktorálástól eltanácsoltak. Mint egyetemi főtitkár kereste meg Aurel Negucioiut, aki professor volt, és egyben a Megyei Pártbizottság titkára, s azt a választ kapta: meg se próbálja, mert nem fogja megkapni. (Somai József közlése.)

18 Itt a szerző Fülep Lajosra, a székelykeresztúri múzeum igazgatójára utalhatott. De itt talán épp ezen valószínűleg előzetes vélekedés, illetve az akkoriban épülő intézmény körüli elfoglaltságok miatt az írásos dolgozat nem készült el, nem került benyújtásra. Ellenben Komoróczy Györggyel – aki később megvédte doktori dolgozatát: *A Nyikómente földrajzi nevei* címmel – tényleg az volt a kifogás, hogy nem dolgozta fel a vidék (nem létező) román földrajzi neveit.

19 Szabó Zoltán (1927–2007) kolozsvári egyetemi tanulmányai után (1947–1952) a Bolyai Egyetemen, majd a BBTE-n tanított, 1971-től egyetemi tanárként dolgozott 1993-as nyugdíjazásáig. A hatvanas évek második felében megszervezte a Bukaresti Egyetem, illetve a Marosvásárhelyi Tanárképző Főiskola Magyar nyelv- és Irodalom Tanszékeit. 1984-től a *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* című folyóirat főszerkesztője. Fő kutatási területe a stilsztika és a szövegnyelvészet. Szépe György munkásságát a következőképpen összegezte: „létrehozott egy (a) a nyelv-tudomány keretében, (b) a magyar irodalomra irányuló, (c) történeti beágyazottságú, (d) de elemző tudományágat (e) s egyúttal filológiai stúdiumot, (f) amely a stilsztikának

között választhat a doktorátusra jelentkező. Jelenleg azonban az előbb jelzett intézkedés káros következményeként eredménnyel kecsegtető jelentkezésre még akkor sem kerülhetne sor, ha a tudományos helyek kijelölése újra megindulna, és a doktorátusra való jelentkezésre – legalább elvben – lehetőség nyílnék.

4. Már az egyetemen – úgy ahogy – folyó tudományos képzés előkészítését még inkább a doktorándusi tevékenység előnyös végzését rendkívül károsan befolyásolja az, hogy az évek folyamán a postai és vámszervek egyre fokozódó mértékben *lehetetlenné teszik a magyarországi és a más külföldi országokból a szaktudományi irodalom és a folyóiratanyagok* a beszerzését még az egyetemi magyar nyelv- és irodalmi tanszék számára is; még nehezebben juthat hozzá a szakirodalom termékeihez és a folyóiratanyaghoz az esetleg távoli vidékeken alkalmazásban levő doktorándus, s még inkább ilyen hatást vált ki a vidéken a szakkönyvtári nincstelenség mocsarába süllyedező doktorándus tevékenységére. Ezért van az, hogy a még viszonylag szabadabb felvételi lehetőségek idején bejutott doktorándusok a vidéki tehetetlenségben elkedvetlenedve egymás után adják fel véglegesen a reményt a doktorándusi tevékenység befejezésére.

Azt hihetnők, hogy a tanszéki könyvtárak ellátottságának mostohaságát valamelyes mértékben pótolhatja a központi Egyetemi könyvtár bizonyára kedvezőbb beszerzési lehetőségekkel rendelkező helyzete. Minthogy azonban egyrészt az Egyetemi Könyvtár vezetésében is erőteljesen érvényesül a nacionalista és nacionalizáló indulat,²⁰ másrészt meg a csak nemes valutával beszerezhető külföldi tudományos kiadványokhoz az intézményi valutaalap elenyésző csekélyisége miatt csak szórványosan juthat hozzá a könyvtár, az évek folyamán a könyvtár a tudományos korszerűségtől messze elmaradt. Ez persze nemcsak az egyetemi tanszemélyzet előadásainak és alkotó tudományos munkásságának szakirodalmi tájékozottságát befolyásolja vég-

(g) szöveg szintű (h) szemiotikai kutatását végzi (i) művészettörténetre is tekintettel levő keretben (j) szinkron metszeteknek (k) diakron fejlődésbe állításával: (l) voltaképpen egy pánkronikus stílus-karakterológiát (amelyet tapogatózva próbálok így elnevezni)”. Szépe György: Szabó Zoltán. *Modern Nyelvoktatás*, 2007. 3-4. sz. (http://alknyelv.elte.hu/modern_nyelvoktatás_2007_2-3.pdf)

20 A kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettese Tóth Kálmán volt 1962-ben bekövetkezett haláláig. Őt a Bolyai megszűntetésekor ide áthelyezett, közgazdász-egyetemi lektor, Veress Endre követte ezen a poszton 1980-ig, amikor ő is elhunyt. Ezt követően 1994-ig nem volt a könyvtárnak magyar aligazgatója. Ekkor nevezték ki Potáczy Rozáliát főigazgató-helyettesnek, és ő tölti be ezt a posztot a mai napig. Közben a magyar alkalmazottak száma is lecsökkent, 1994-re már csak 13 magyar dolgozott az intézményben az adminisztratív és takarító személyzetet is számba véve.

zetesen, hanem a tudományos utánpótlás ígéretével kecsegtető doktorándusok felkészülésbeli korszerűségét, alaposágát is.

Ami aztán éppen a magyar nyelvi és irodalmi tanszéket, illetőleg az ott folyó tudományos alkotó és tudományos képzés dolgát illeti, itt különlegesen fontos volna a magyarországi gazdag tudományos irodalom termékeinek folyamatos és gyors beszerzése. A postai és vámszolgálat azonban elsősorban a magyarországi könyvtermeléshez való hozzájutást késlelteti, illetőleg akadályozza teljesen meg. Az eddig is kedvezőtlen helyzet a múlt év óta erősen felerősödött sovíniszta kedélyhullámzás nyomában csaknem teljesen megakadályozza a magyar tanszékek magyar folyóiratanyagának folyamatos kiegészítését, illetőleg a könyvállomány korszerű szinten való tartását. Ez aztán hovatovább végzetes lemaradással fenyeget, hiszen a kutatók és doktorándusok közül nem mindenki tudja megteremteni a maga számára a magyarországi könyvtárakban való huzamosabb tanulmányozás anyagi és időbeli lehetőségeit.

5. Az egyetemi város, Kolozsvár *könyvtáraiban való akadálytalan tanulmányozást ezen kívül is rendkívül megnehezítik a könyvtári anyaghoz való hozzájutást hátráltató különleges tiltó intézkedések. Az egyébként főként régi állományában rendkívül gazdag és értékes Egyetemi Könyvtárban például a könyveket három főcsoportban kezelik: a) a szigorúan zárolt, csak különleges engedéllyel használható, b) a külön igazgatói vagy tisztviselői engedéllyel tanulmányozható és c) a szokásos könyvtári kötöttségek között igényelhető anyag csoportjában. Ez a kötöttség a magyar könyvek iránt érdeklődő kutatóval szemben különlegesen súlyos alkalmazással jelentkezik. Számára például a lehetetlenséggel határos az a) sőt még a b) pont alatt őrzött termékek tanulmányozása is.*²¹

21 A magyarországi tudományos könyvellátást az OSZK Nemzetközi Csere Osztálya segítette, amelyet a nyolcvanas években Vekerdi József vezetett. Rendszeresen küldtek könyvcsomagokat az Egyetemi Könyvtárnak és a szerkesztőségeknek. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárba érkező magyarországi könyvek általában egy „igazgatói fond”-ba kerültek. Ha ilyen katalóguscédulán szerepelt az igényelt könyv, akkor az ahhoz való hozzájutást külön jóvá kellett hagyni az igazgatóval vagy egy bizalminak tekintett könyvtárossal. A nyolcvanas évek második felétől azonban a Román Posta felbontatlanul visszaküldte a könyvcsomagokat.

Az Egyetemi Könyvtár magyar anyagát a hozzáférés szerint három csoportba lehet besorolni: volt az általános katalógusban szereplő anyag, amelyhez minden beiratkozott diák és tanár hozzáférhetett. Létezett egy ún. „S” fond, amelyhez az erre kijelölt könyvtári tisztviselőtől a kériapon ellenjegyzést kellett kérni. A kérvényezéshez szükség volt valamilyen tudományos státusra vagy egy intézményi igazolásra arról, hogy mit és milyen céllal kutat. A harmadik kategóriába a Magyarországról érkezett

A könyvtárhasználat nehézségei mellett ugyanolyan, ha nem még súlyosabb formában jelentkeznek a levéltárban való kutatás nehézségei. Már merőben maga a levéltári kutatás engedélyezése is attól függ, hogy valamely intézmény vagy kiadó vezetősége ad-e ajánlólevelet a kutatásra készülődőnek a levéltárban való kutatásra, pontosan meghatározva azt a tárgyat, amelyre a jelentkező kutatása irányul. Az engedély megszerzése után sem akadálytalan azonban a levéltári kutatás. Levéltári anyagot a néhány éve hozott törvényerejű rendelet értelmében csak a Központi Állami Levéltár (Arhivele Statului) maga és vidéki fiókintézményei (Filiale) tárolhatnak. E rendelkezés értelmében a fiókokra újabban bezúduló hatalmas levéltári anyagot például a kolozsvári fiók vezetősége – rendezetlenség címén – teljesen elzárja a kutatás elől. Így aztán például az államosítás idején a magyarság kezéből kikerült Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának néhány milliós anyagához nem férhet hozzá még az intézmény volt magyar igazgatója és nem az egykori levéltári személyzet egyetlen tagja sem, holott mindenikük jól tudja, az erdélyi történelemnek és az erdélyi írásbeliségnek milyen felbecsülhetetlen és pótolhatatlan forrásait kénytelen nélkülözni.²²

6. A más vonatkozásban jelentkező nehézségek és akadályok vázlatos bemutatásáról most már a *tudományos könyvkiadás lehetőségeinek* számbavételére térve, bizonyos tekintetben derűsebb kép tárul elénk. Itt is történeti

OSZK-küldemények kerültek (esetleg más is) „fond directorial” elnevezéssel (a már említett igazgatói fondról van szó), ezekhez csak külön esetenkénti engedéllyel lehetett hozzájutni.

A zárt könyvekről és a hozzáférés szabályozásáról részletesen lásd: Ionuț Cosrea – István Király – Radu Radoslav: *Fond secret, fond „S” special. Contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România*. Dacia, Cluj, 1995, 362. (Studiu de caz Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.) A kötetből különösen érdekes számunkra a Király István írta fogalmi tisztázás (13–65.), az 1971–1989 közti szabályozás Radu Radoslavlól (96–141.) és a vonatkozó dokumentáció közlése (170–343.). Magyarul: Király István: Tiltott vagy titkos állományok? *Forrás*, 1997. 2. sz., 66–74.

- 22 Jakó Zsigmondról, Imreh Istvánról és Kiss Andrásról van szó. Romániában az Állami Levéltár 1951-ben a Belügyminisztérium alárendeltségébe került. 1957. július 16-án megjelent a 353. számú törvényrendelet, ez hozta létre az Állami Levéltári Fondot. Ez egy többszörösen ellenőrzött levéltári könyvelési módszert vezetett be. A Nemzeti Levéltári Fond létrehozásáról szóló, és az 1971/472., valamint az azt módosító 1974/206-os számú törvényerejű rendeletek erősítették a központi irányítást, és kiszélesítették az Állami Levéltár hatáskörét. Az 1974/63. számú – a nemzeti kulturális kincs védelméről szóló – rendelet pedig lehetővé tette az egyházi vagy magánkézben levő történeti iratok, térképek, metszetek, ereklyék és egyéb dokumentumok és műtárgyak állami kisajátítását.

távlatba állítva a kérdést, megállapíthatni, hogy közvetlenül a második világháború befejezése után két-három évig, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) és az Erdélyi Tudományos Intézet megszüntetéséig e két intézménynek tartalékolt anyagi alapjai lehetővé tették a tudományos könyv- és folyóirat kiadás folytatását. A megszüntető rendelkezés 1947 tájától azonban teljesen útját vágta főként a magyar nemzeti szempontból az előbbieken fontosnak minősített tudományos szakok eredményeinek további közzétételét. 1946-ban még eljutott a kutatók és olvasók kezébe az Erdélyi Múzeum egy teljes évfolyama, de az 1947-ben kinyomtatott LII. kötet már ívekben, füzetenül és bekötetlenül maradt az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) ellen éppen az akkor magyar vezetés alatt álló Világosság napilapban megindított proletkultos, vakbuzgó támadások miatt.²³ Az EME megszüntetésével a romániai magyarságnak egyetlen társadalmi alapon létesült önálló tudományos szerve veszett el, az Erdélyi Múzeum eltűnésével pedig egy akkor már háromnegyed százados tudományos folyóirat halálát nem pótolta semmi.

Az 1946–1969 közé eső időszakban nem volt a tudományos kutató számára olyan kiadó, amely rendszeresen és tervszerűen vállalta volna a visszaszorítottságban is néma kitartással dolgozó erdélyi kutatók tudományos termelésének napvilágra segítését. Ezt a látszólag terméketlennek, némának minősíthető időszakot csak egyes más jellegű könyvkiadónak elszórta, esetlegesen közzétett kiadványai miatt nem lehet a teljes terméketlenség időszakának minősíteni, nevezni.

A magyar nyelv- és irodalomtudomány, valamint a történeti és néprajzi vonatkozású kiadványok szórványos megjelentetése mellett már azért sem, mert erre az időszakra esik a román Akadémia egyetlen magyar nyelvű szaktudományi folyóiratának, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeknek a megindítása. E folyóirat megjelentetésével legalább a magyar nyelv- és irodalomtudomány, valamint valamelyes mértékig a magyar folklor erdélyi munkásai hozzájuthattak terjedelmesebb-rövidebb közlemények közzétételéhez. Sajnos azonban, a kezdetben elégségesnek minősülő nyomdai tér az évek folyamán egyre szűkült. A terjedelembeli ingadozást, illetőleg a fokozatos, de egyre gyorsuló csökkenést kellően érzékeltethetjük, ha megemlítjük, hogy a folyóirat I. évfolyama 1–4. összevont számmal csak 172 lap terjedelemmel indult, de azutáni, rendszerint két számban megjelent évfolyamainak terjedelme egyes években a 400-at is elérte, az 1974. évtől kezdve azonban a gyors terjedelmi hanyatlás jelentkezett, úgyhogy a leg-

23 Balogh Edgár: Szellemi csata a megújulásért... Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Tudományos Intézet távol áll népi megújulásunk szolgálatától. *Világosság*, 1947. június 23.

utolsóként megjelent 1982. évi XXVI. évfolyam egyetlen összevont számában már csak 188 lapon került társai mellé.²⁴ A terjedelembeni hanyatlás együtt járt azzal a jellegbeli és anyagi természetű rendelkezéssel, hogy az Akadémia a kiadvány[t] évkönyvének minősítve egyetlen összevont számában jelenteti meg, és már jó ideje szerzői tiszteletdíjat nem folyósít. Az anyagi természetű intézkedés a kiadvány nyelvtudományi vonatkozású közleményekkel való ellátását nem veszélyeztette, mert az ilyen természetű magyar nyelvű közlemények megjelentetésére másutt nincs lehetőség, az irodalomtudomány körébe tartozó közleményekhez azonban nehezebben jut hozzá a folyóirat, hiszen az irodalomtudományok művelői az irodalmi folyóiratokban, illetőleg más időszaki sajtótermékekben (Igaz Szó, Korunk, Utunk, A Hét) tiszteletdíjas és nagyobb nyilvánossági körhöz szóló közlési lehetőséghez juthatnak. Az irodalomtudományi munkásság ilyenformán hovatovább a közírás irányában jelentős engedményeket tesz a közlemények szaktudományi szinten alul [való] tartása tekintetében. Az időszaki sajtó aztán olyan mértékben csábítja elaprózódásra az irodalomtudományi termelést, hogy nagyobb lélegzetű, évtizedes egyéni vagy közösségi tervmunkákról, még kevésbé ilyen munkálatok eredményeként megjelenő monográfiákról nem számolhatunk be. Kivételként ebben a tekintetben csak Antal Árpád Szentiványi-monográfiája, Kántor Lajosnak és Láng Gusztávnak a romániai magyar irodalom teljes képét felvázoló kézikönyve, valamint a Balogh Edgár vezetése alatt működő hatalmas munkaközösség nagy vállalkozása a „Romániai magyar irodalmi lexikon” jelentkezik.²⁵

7. A romániai magyar nyelvű könyvkiadás életében jelentős változás következett be 1970-ben két új kiadónak, főként a *Kriterion* nemzetiségi kiadóvállalatnak és kisebb mértékben a Dacia Kiadónak [a] megteremtésével. Mivel

24 A folyóirat repertóriumát Csikai Valéria készítette el: <http://nyirk.adatbank.transindex.ro/> Készül a folyóirat digitalizálása is: <http://sztanyi.ro/displayallpubl.html>.

Ezután egy vagy két szám jelenik meg évente, néha egy-két éves késéssel. 1980-tól az Akadémia nem fizet honoráriumot. Murádin László a periodikát önkéntes munkaként szerkeszti azóta is.

25 Antal Árpád (kolozsvári irodalomtörténész, 1925–2010): *Szentiványi Mihály*. Monográfia. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1958.; Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. Kriterion, Bukarest, 1971, 418.; javított kiadása uo. 1973, 498.; Dávid Gyula: A romániai magyar könyvkiadás két évtizede. *Alföld*, 1991. 2. sz., 80–95.; Enyedi Sándor: A romániai magyar könyvkiadás (1944–1989). *Magyar Könyvszemle*, 1991. 1–2. sz., 88–112.; A RMIL történetéről: [Dávid Gyula:] Előljáró szó – vagy – mentség. In *Romániai magyar irodalmi lexikon*, S–SZ, 5/1. köt., EME-Kriterion, Bukarest-Kolozsvár, 2010, 7–11.

ez utóbbi főként az erdélyi román irodalmi és tudományos könyvtermelés igényeinek kielégítésére alakult, és csak mellékesen foglalkozik magyar nyelvű könyvkiadással is, inkább a magyar nyelvű könyvkiadás lehetőségeit kezdettől fogva nagy hozzáértéssel és nagyvonalúsággal biztosító Kriterion Könyvkiadóval kapcsolatos észrevételeinkre kerítünk sort.

Az addig csak más jellegű kiadók jóvoltából esetleges kiadási lehetőséghez jutó magyar tudományos munkásság a Kriterion megteremtésével nemcsak pillanatnyilag, hanem távlatait illetően is kedvező helyzetbe került.

Ez a nagy nemzetiségi Kiadó nemcsak a magyar nyelvű könyvkiadási igények kielégítésére alakult ugyan, de mint legnagyobb lélekszámú romániai nemzetiség, a magyar, kezdettől fogva munkásságának túlnyomó részét a magyar könyvkiadás ügyének gondozása teszi. Minthogy e Kiadó megalapításával egy időben megszűnt az addig jórészt a magyar anyanyelvű szépirodalmi termés közzétételére vállalkozó Irodalmi Könyvkiadó (ez hébe-hóba adott ki tudományos irodalmi termékeket is!), az ennek helyébe lépő Kriterion nagy távlatokra néző igazgatója, Domokos Géza kezdettől fogva tervébe vette a tudományos könyvkiadás megsegítését is. Mindjárt a kezdet kezdetétől megindította az erdélyi magyar történelem egykori, részben ismeretlen emlékeinek kiadását, emlékiratok, írói levelezések, folklór-kiadványok, tanulmány- és esszékötetek, helyesírási, gyakorlati és szakszótárak kiadását, sőt távlati tervébe iktatta például a Balogh Edgár irányításával készülő több kötetes Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, valamint a tíz kötetre tervezett Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár megjelentetését is. Nagyon találékony, rugalmas kiadói politikával a pénzügyi egyensúlyt a Kiadó úgy biztosítja, hogy nagy anyagi áldozatot vállal ugyan a viszonylag kis példányszámban megjelenő tudományos kiadványok megjelentetésével, de a nagy népszerűsége számot tartó szépirodalmi munkák hatalmas példányszámú kiadásából befolyó jelentős jövedelemmel nemcsak biztosítja saját pénzügyi mérlegének egyensúlyát, hanem rövid tizenhárom évi fennállása rendjén [a] haszonhajtó kiadói vállalkozók közé sorakozott fel. Noha kiadványai a műszaki lehetőségek korlátolt volta miatt messze elmaradnak még a magyarországi kiadványok és még inkább a nyugati sajtótermékek magas színvonala megett, kiadványai tartalmi erényeik miatt nem egyszer lelkenedő fogadtatásra találtak még a távoli országokban is.

8. Eleinte előnynek mutatkozott a Kiadó szempontjából az, hogy központjának székhelyeként a fővárost, Bukarestet jelölték ki, és a magyar nyelvű könyvtermelés legnagyobb hányadát biztosító Erdély természetes művelődési központjában, Kolozsvárt csak a jórészt csak a magyar nyelvű kiadványokat gondozó fiókszerkesztőséget létesítettek. Ez akkor, amikor a cen-

zúra decentralizáltan működött s Kolozsvárt is volt helyi kirendeltsége, azért volt előnyös, mert az erdélyi románságnak a magyarsággal szemben való gyanakvásából származó elfogultsága Erdélyben megakadályozhatta volna sok magyar kiadvány megjelenését, a kezdetben jóval nagyvonalúbb és elnézőbb ó-királyságbeli közhangulat meg az ehhez igazodó *bukaresti sajtóellenőrzés szabadabban kezelte a magyar* kiadványok ügyét, mint kezelte volna, illetőleg kezelte is a kolozsvári cenzúra.²⁶

Az utóbbi néhány évben azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Miért, miért nem, világosan nem tudhatni, néhány év óta a magyarsággal szemben a románság részéről a gyanakvás, a rosszindulat és gyűlölködés nemcsak Erdélyben, hanem a Kárpátoktól délre is olyan mértékig megnőtt, hogy ez maga után vonta a magyar kisebbség politikai, társadalmi és művelődési helyzetének rendkívüli súlyosbodását is.²⁷ Ami aztán ebből az általános helyzetbeli rosszabbodásból magára a *könyvkiadást hátráltató sajtóellenőrzésre tartozik*, ezzel kapcsolatban előre kell bocsátanom azt, hogy az államvezetés hivatalosan, törvényerejű rendelettel megszüntette ugyan a cenzúrát, de ez csak külpolitikai megfontolásból és csak papírforma szerint történt.²⁸ A cenzúra névlegesen megszűnt ugyan, de lényegében csak új és még az eddiginél is jobban a véleményelfojtás ügyét szolgáló sajtóellenőrző [hivatalhoz] és véleményezés után közvetlenül a cenzúrahivatalhoz került, és az döntött a kiadás ügyében. A cenzúra névleges eltörlése óta egy kiadványnak a következő utat kell megjárnia: a) átesik a kiadói szerkesztő ellenőrzésén, b) átkerül a szakmai lektor vagy lektorok kezébe, innen c) egy művelődési bizottság fedőnév alatt működő cenzúrahivatalhoz, majd ezeknek véleményezésével d) egy legfelső fokon döntő bizottsághoz.²⁹ Ez a bi-

26 A cenzúra viszonyokról: Györfly Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában*. Kom-Press, Kolozsvár, 2009, 231., valamint Kiss Ágnes: Informális gyakorlatok a romániai kommunista cenzúra-rendszerben. *Magyar Kisebbség*, 2012. 1-2. sz., 185-221.

27 Ezt a változást elemzi Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjaniig. Fejezet a magyar-román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *Magyar Kisebbség*, 1996. 3-4. sz., 262-352.

28 A cenzúrahivatal (közismert nevén Sajtófőigazgatóság) megszüntetésével kapcsolatos döntést az 1977. évi 472. sz. rendelet tartalmazza.

29 Az új cenzúrahivatal a Szocialista Művelődés és Nevelés Tanácsa, amely a kulturális minisztérium megfelelőjeként működött 1971 óta. Az SZMNT 1977-ben az RKP Központi Bizottsága Ideológiai Bizottságának irányítása alá került, illetve a Sajtó főigazgatóság megszüntetésével egy időben formailag is módosítják a feladatkörét. A 442/1977. sz. rendelet az SZMNT-t felruházta valamennyi kulturális szervezet „irányításának és ellenőrzésének” a jogával, és ez a megfogalmazás meglehetősen tág

zottság határoz aztán végeredményben megfellebbezhetetlenül a kötet további sorsa felől. Minthogy a magyar nyelvű kiadványokat a Kiadó rendszerint román szakreferálóval már a b) alatt érintett ellenőrző mozzanat esetében ellenőrizteti, nem egy román szakreferens nem nézi kellő megértéssel a kéziratot, kedvezőtlen, elutasító javaslatot ad át a Kiadónak.³⁰ Ez esetben a kézirat megjelentetési lehetősége már itt elvágódik, hiszen nincs semmi valószínűsége annak, hogy a kedvezőtlen román szakmai véleményezéssel felterjesztett kézirat ügyében a legfelső ellenőrző bizottság megértően döntsön. Az ellenkezője gyakrabban megtörténik: a kedvező szakmai véleményezés ellenére e bizottság döntése következtében a kézirat a visszautasított művek közé kerül. Ezekben a buktatókon a kéziratot még a Kriterion igazgatójának a román államvezetés előtti tekintélye sem tudja sokszor túljuttatni.

A sajtóellenőrzésnek ezt az új módját természetesen elsősorban a társadalomtudományok körébe tartozó magyar nyelvű munkákkal szemben alkalmazzák kíméletlenül, jóval kevesebb kifogás alá esnek a természettudományi, egészségügyi és műszaki élet köréből megjelentetésre váró kéziratok. A helyzet ott sem minden esetben akadálytalan, de könnyebben, kisebb megalkuvásokkal legyőzhető az akadályok, mint a társadalomtudományi művek esetében.

értelmezési keretekkel bír. Szó szerint csak utólagos ellenőrzést említ, valójában folytatta az előzetes cenzúra gyakorlatát is. Lásd Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (CPADCR): *Raport Final*. Bukarest, 2006, 604, illetve az 1977. évi 442. sz. rendelet 4. cikkelyét.

Létezett egy országos ideológiai bizottság is, melyet a RKP ideológiai titkára vezetett, a tagjait pedig a nagyobb pártlapok főszerkesztői, a kiadók igazgatói, az SZMNT, a KISZ stb. megbízottai képezték. Ez a fórum „fogadta” a megjelenés utáni feljelentéseket. Itt vesztegelt, bár személyes kapcsolatok mozgósítása révén végül megmenekült a letiltástól, Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Táranak* több kötete is. Lásd Kiss Ágnes: i. m. 211–212.

- 30 Megjegyzendő, hogy a kiadó igazgatója igyekezett megbízható szakreferenst felkérni, aki kedvező véleményezést írt a kéziratról. Lásd Kiss Ágnes: i. m. 201–202.

A kiadó által felkért külső lektorokat a szerkesztők, a „problémás”-nak érzett kéziratok megtámogatására használták. Amikor a SZMNT sajtóosztálya adott ki kéziratokat lektorálni, akkor maga választotta ki a lektorokat (rendszerint a céljának megfelelően), s ezek a „szakvélemények” mint a Tanács álláspontja kerültek végrehajtás végett vissza a kiadóhoz. Több esetben próbálkoztak a kiadóból ellenreferátumokkal, de ezeknek kevés pozitív eredménye volt (többek között sikertelen volt a Bánffy-trilógia kiadási terve esetében is). De például Ferenczy György „az igaz székel, aki a román igazságra tette fel az életét” kiadóra erőszakolt kéziratát sikerült az ellenreferátummal oly mértékben eláztatni, hogy a Tanács nem erőltette tovább (Dávid Gyula közlése).

9. A kiadás helyzetével kapcsolatos észrevételek megtétele után vissza kell kanyarodnunk ahhoz a megállapításunkhoz, hogy egy kisebbségi sorba került néprész élete, nemzeti öntudatának megtartása, sőt erősítése szempontjából legfontosabb a nyelv és az irodalom mellett a népi és a történeti hagyományok megismertetése és a jelentkező népi-történeti értékeknek a mai életbe való átmentése, beépítése.

Az előzőkben már szövegtünk az ilyen tekintetben folytatandó vizsgáldást előkészítő egyetemi tudományos utánpótlás kérdéseiről, most legalább vázlatos képet kell adnunk az e tudományterületekben eddig folytatott munkásságról,³¹ illetőleg az ilyen irányú tevékenység távlatairól, sőt hiányairól és akadályairól is.³²

Maga az irodalomtudomány kérdése a magyarságnak kisebbségi sorsba kerülése óta súlyos probléma volt. A trianoni béke után legelsőnek ébredő és hamarosan virágzásnak induló erdélyi irodalom mellett párhuzamosan ki kellett volna fejlődnie az előzményeket, a kezdeteket vizsgáló irodalomtörténeti, sőt a még átfogóbb jellegű szellemi és művelődéstörténeti irodalomnak amellet, hogy a jelenkori irodalom kritikai vizsgálatára, egészséges fejlődésére vonatkozó szinkronszemlélődésre is sort kellett volna keríteni. Az erdélyi magyarság soraiból azonban az első kisebbségi időszak huszonkét éve alatt igazában csak a régi irodalom vonatkozásában emelkedtek ki egyetemes magyar viszonylatban is jelentős kutatók, a közel- és jelenkori irodalmi élet vizsgálatára nem akadt e kérdéskörrel hivatásosan és tervszerűen foglalkozó kutató. Az észak-erdélyi magyar tudományosság úgy érte meg 1940-ben az ideiglenesen szabadabb életet, hogy az érdeklődő csak egy román szerzőtől, Ion Chinezutól román nyelven és egy magyarországi szerzőtől, Tolnai Gábortól magyarul megjelentetett összefoglalásból tájékozódhatott a kortárs erdélyi irodalom kérdésében. A négyéves magyar uralom túlságosan rövid időszakasz volt ahhoz, hogy ezt a hiányosságot pótolni lehetett volna. A kolozsvári egyetem két irodalomtudományi tanszékére került két, egyébként kiváló tudós, Kristóf György és György Lajos mellett nem növekedett fel a fiatal kutatóknak olyan sora, amely pótolhatta volna az ilyen vonatkozásban már az előbbiekben jelzett hiányt.³³ Az 1945-ben

31 Később beírt szó.

32 A korabeli hivatalos összefoglaló: Koppándi Sándor (szerk.): *A romániai magyar nemzetiség*. Kriterion, 1981, 521. A munka tudományterületenkénti áttekintést ad, de oktatási, egyházi, nemzetiségpolitikai áttekintéseket is közöl.

33 Ion Chinezu: *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919-1929)* [Képek az erdélyi magyar irodalomból, 1919-1929] Societatea de mâine, Cluj, 1930, 148.; Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged, 1933,

megalakuló Bolyai Tudományegyetemre tehát elég terhes örökségként maradt az addigi mulasztások pótlása anélkül, hogy lett volna olyan tanáregyenység, akinek szakmai tekintélye irányt szabhatott volna a gyökeres politikai-társadalmi változásoknak és a váltakozó ideológiai igényeknek e kavargó korában. Valóságos csoda, hogy a Bolyai Tudományegyetem két neveltje, Kántor Lajos és Láng Gusztáv sikeresen vállalkozott a romániai magyar irodalom összefoglaló képének felvázolására³⁴ és mellé Balogh Edgár munkaközössége feladatul tűzte maga elé a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon megteremtését is. Mindkét munka csak hosszas viaskodás után kaphatott nyomdai teret: Kántor és Láng munkája teljes egészében megjelent, a három kötetre tervezett Lexikonnak eddig csak egy kötete látott napvilágot.³⁵ Mindamellett irányító idősebb kutató tekintélye hiányában az egyetemi irodalomtudományi tanszék tanszemélyzete és a vidéken élő kutatók – az időszaki sajtóban való folyamatos jelentkezés mellett – önálló monográfiákban, forráskiadásokban és tanulmánykötetekben figyelemreméltó munkásságot fejtettek ki, de sajnos e munkásságban sok az esetlegesség és nem mutatkozik meg benne a nagy távlatokban való tervezés ígérete.

10. Az irodalomtudományi vizsgálódáshoz testvérként csatlakozik a szellemi-néprajz köréből főként a *folklórkutatás*. A népköltészet iránti érdeklődésnek Erdélyben mélybe ágyazódó gyökerei vannak. Kriza Jánostól a magunk koráig a kutatóknak szinte megszakítatlan sora gyűjtötte Erdély, Bukovina és Moldva magyarságának mindeddig kiapadhatatlan hagyományvilágának kincseit. A folklóryanagnak irodalmi jellege szerencsés lehetőségeket teremtett a romániai magyar folklórkutatás munkásai számára a gyűjtött folklóryanag közzétételére is. Minthogy részben a kolozsvári Folklórintézetben hivatásszerűen dolgozó kutatók,³⁶ részint pedig az önálló

141.; Gaál György: Kristóf György munkássága a két világháború között a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. In Láng Gusztáv (szerk.): *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. Kriterion, Bukarest, 1981, 105–260.; Antal Árpád: *György Lajos életműve*. EME, Kolozsvár, 1992, 78.

34 Kántor–Láng: i. m.

35 Az első kötet 1981-ben jelent meg. 1983-ra készen volt a 2. kötet (G–K), de a Lăncrăjan-ügyben megmutatózó ideológiai viszonyok miatt a szerkesztők elálltak a közléstől, tartva a már vállalhatatlan öncsonkító kompromisszumoktól. Így a második kötet 1991-ben jelent meg, változtatás nélkül, vállalva a szócikkek megírásakor elengedhetetlen kompromisszumokat. Az 1994-es harmadik, majd a 2002-es negyedik kötet már megújult szerkesztőgárdával, cenzurális megkötöttségek nélkül jelent meg. Az utolsó (5/1–2) kötetek 2010-ben kerültek kiadásra. Lásd Dávid: Előljáró szó... i. m.

36 Az Intézetet 1949-ben a bukaresti Folklórintézet fiókjaként hozták létre, majd 1964-től a Román Tudományos Akadémiai hálózat részévé vált. 1975-től a BBTE Társa-

egyéni vállalkozók már a 40-es évek végétől kezdődően hatalmas folklóranyagot gyűjtöttek össze, az anyag irodalmi jellege – még a Kriterion Könyvkiadó megalakulása (1970) előtt – a szépirodalom termékeinek közzétételére alapított kiadványokat értékesebbnél értékesebb folklórkiadványok megjelenítésére ösztökélte. Éppen ezért a szépirodalmi művek kiadásának megindulása után viszonylag csekély késéssel megkezdődött a folklórkiadványok megjelenítése is. Addig teljesen ismeretlen vagy legalábbis mélységeiben nem ismert folklórterületek anyagát tárták fel a kutatók. Ebben a vonatkozásban a romániai magyar folklórkutatás egyetemes magyar vonatkozásban is az élen járt és hihetőleg a továbbiakban is [így lesz]. A moldvai csángóság kimeríthetetlen balladavilágáról már a 20-as 30-as években Domokos Pál Péter ízelítőt adott. Most azonban Jagamas János, Faragó József és Kallós Zoltán mélyfúrással elámitóan³⁷ gazdag anyagot hozott felszínre; emellett azonban Almási István, Kallós Zoltán és mások helyszíni kutatása az erdélyi magyar folklór-térképen a Székelyföld, a Mezőség, a Maros és Küküllő mente, Kalotaszeg, a Szilágyság és a nyugati határmente területét iktatta ki a fehér foltként jelentkező vidékek sorából.³⁸ Jóllehet a gyűjtött gazdag anyag a maga teljességében eddig nem jelenhetett meg, a Kriterion megalapítása óta nagy lendülettel megindult közzététel folytatására van remény. Sajnos újabban – az érdektelen partikularizmus minősítéssel – a sajtóellenőrzés éppen a modern igényű folklórkutatásban kötelezően gyakorlandó mélyfúrás, egy-egy település teljes folklóranyagának közzététele elé gördít akadályokat, és teszi lehetetlenné az ilyen kiadványok megjelenítését. Remélhetőleg idővel ezen a buktatón is túljut a ma-

dalomtudományi Központjának része lett. Az ötvenes-hatvanas években 4 magyar folklorista dolgozott az intézetben: Almási István, Faragó József, Nagy Olga, Vőő Gabriella.

37 Utólagos beszúrás.

38 Domokos Pál Péter: *Moldvai magyarság múltja és jelene* (120 csángómagyar népdal). Harmadik, bővített kiadás. Fraturnitas Nyomda. Kolozsvár, 1941, 599.; Faragó József – Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1954, 342.; Faragó József – Jagamas János: Romániai magyar népdalok. Kriterion, Bukarest, 1974, 473.; Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. Élő hazai Népballadák. Kriterion, Bukarest, 1970, 676.; Faragó József: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion, Bukarest 1977, 577.; Albert Ernő: *Háromszéki népballadák*. Kriterion, Bukarest, 1973, 573.; Ráduly János: *Kibédi népballadák*. Kriterion, Bukarest, 1975, 200.; Almási István: *Szilágysági magyar népzene*. Kriterion, Bukarest, 1979, 330.;

Kósa László: *A romániai néprajzi kutatás könyvcímeiben (1970–1982)* <http://ispmn.gov.ro/uploads/047KOS~1.PDF>

gyar folklóranyag kiadását kezdettől fogva tervszerűen végző Kriterion vezetősége.³⁹

A már összegyűjtött gazdag anyag ellenére még koránt sincsen kiaknázva teljesen az erdélyi folklórkincs. A teljesen ismeretlen foltok ugyan eltűntek, de a részletekben, egyes településpontok és kisebb-nagyobb területegységek anyagának monografikus felgyűjtése tekintetében még végeláthatatlanul sok az elvégezhető és elvégzendő feladat.

Ha már szót ejtettem a szellemi néprajznak legalább a népi-szellemi hagyománykincset illető részéről, legalább futólag rá kell irányítanom a figyelmet a *tárgyi, néprajzi kutatások* problémájára is. Itt sajátságos jellemzőként először is azt kell megemlítenem, hogy Romániában a második világháború befejezését a 40-es évek végét követő tanügyi reform után az egyetemeken megszűnt a néprajzi oktatás, illetőleg belőle – az irodalomtudományi tanzsékekhez kapcsolva – csak a népköltészet tanulmányozására nyílik lehetőség. Ez aztán azzal a helyrehozhatatlan következménnyel jár, hogy a népi élet gyökeres átalakulásának korában, a népi élet rohamosan pusztuló tárgyi világa emlékeinek gyűjtésére⁴⁰ az elmúlt három évtizedben nem nevelődtek szakmailag korszerű szinten felkészült kutatók. Ez a művelődéspolitikai tény nagyon sújtja a román tárgyi néprajzi kutatást is, de különösen súlyos formában jelentkeznek hátrányai a magyar néprajzi kutatás mentőtevékenysége vonatkozásában az olyan vegyes lakosságú területeken, ahol a magyarság lélekszámbeli kisebbségben van. Míg ugyanis a magyar többségű Székelyföld múzeumaiban jelentősebb számban alkalmazott magyar anyanyelvű személyzet feltehetően a lehetőségek keretei között gondolkodik a magyar lakosság tárgyi néprajz körébe tartozó, de pusztulásra ítélt emlékeinek idejében való megmentéséről, a vegyes lakosságú területek múzeumai-

39 A Kriterionnál az előbbi jegyzetben felsoroltakon túl Kallós Zoltán *Új guzsalyam mellett* című, a klézsei Szályka Rózsa folklórtudását tartalmazó kötet jelenhetett meg 1973-ban. Jagamas János zenetudós a kalotaszegi Inatelke és a moldvai Trunk népzenei monográfiáját tervezte. Egyiket sem fejezte be, egyik sem jelent meg teljességében. A Maros melletti Magyaróról is akkor készítettek több kéziratot, azonban azok később, lassan megjelentek: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3405/>. Nagy Olga havadi gyűjtései, monografikus társadalom néprajzi vizsgálatai tényleg csak a rendszerváltozás után jelentek meg. (Pozsony Ferenc közlése.) A Kriterion vonatkozó munkásságáról lásd Dávid Gyula: *Új időszámítás kezdetei a hazai magyar néprajzi könyvkiadásban. (A Kriterion Könyvkiadó első éve.)* In György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások.* KJNT, Kolozsvár, 2012, 123–132. /KJNT Évkönyv 20./

40 ... sorát még valamelyest mértékben elvégezhető... mondatrészt a jobb érthetőség érdekében elhagytuk.

nak csaknem teljesen román személyzete szinte kizárólag a román népi élet tárgyi emlékeinek megmentésével törődik. Hogy ez mennyire így van, jellemzőül megemlíthető, hogy Kolozsvárt a Hójában levő legjelentősebb erdélyi szabadtéri falumúzeumban alig van tárgyi emlék Erdély magyarságának népi életéből. A romanizálási szándék még ilyen vonatkozásban is kiütően jelentkezik. Amíg még dr. Kós Károly, a tárgyi néprajzi kutatás kiemelkedő erdélyi képviselője a kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum kötelékében dolgozott, még legalább raktározásra kerültek be magyar népi tárgyak is a Múzeumba, az ő nyugdíjba vonulása után,⁴¹ azonban az egyetlen, Viski Károly és Gunda Béla keze alatt alaposan felkészült olyan kutató hagyta el utód nélkül a Múzeumot, aki rajta tartotta szemét az erdélyi román és szász emlékek mellett a magyar népi élet tárgyi világán is.

Szerencsére Kós a gazdagon alkotó néprajzi kutatók közé tartozik, és így amióta a Kriterion ilyen irányú készsége folytán erre lehetőség kínálkozik, részint elszórtan megjelent, részint meg a kiindulási lehetőségek kedvező alakulása óta megfogalmazott dolgozatai egybegyűjtésével megjelentett tanulmányköteteiben az erdélyi népi életnek érdekesebbnél érdekesebb kérdéseit tárja fel a néprajzi kutatás számára. Ezek a tanulmányok már önmagukban is értékesek, jelentőségük azonban példamutató jellegükkel még csak fokozódik. Hatásuk szembetűnően megmutatkozik a Kriterion Kiadónak abban a Kós Károly és Faragó József szerkesztésében néhány éve „Népismereti Dolgozatok”⁴² címen megindított gyűjtéletes kiadványsorozatának egyes olyan tanulmányain amelyeknek megírására a dolgozatok szerzőinek valamelyik Kós-kötet tanulmánya szolgáltatott nemcsak ötletet, de a kidolgozásban módszerbeli mintát is.

Az itt elmondottakból láthatóan a romániai magyar néprajzi kutatás nemcsak eddigi jelentős kiadványanyagával, de ez utáni eredményei közzétételi lehetőségének biztosított voltával a legtöbb reményre jogosító tudományos tevékenységnek bizonyul, Faragó és Kós nagy, a szerkesztői munkásságon túl is, egyszerűtettel és odaadással dolgozik a vidéki elszórtágban dolgozó néprajzi kutatók munkásságának ösztökélésén és összefogásán is.

11. A határokon túl is – talán még a szaktudományok körén kívül is – olyan ismertek és elismertek az *erdélyi nyelvtudományi kutatók* eredményei, hogy az itt dolgozó kutatócsoport[ot] a kitüntető, de meglehetősen túlzó

41 Dr. Kós Károly kéziratos hagyatéka: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=755>, életrajza és fontosabb művei: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=17>.

42 Népismereti Dolgozatok, 1976, 1978, 1980–1981, 1983, 1994 <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=28#alk75>.

kolozsvári iskola elnevezéssel szokták illetni.⁴³ Noha ilyenformán a kolozsvári nyelvtudományi kutatók sokirányú és nagy távlati terveken dolgozó, eredményekben gazdag munkásságú szervezettségben és eredményekben fölé emelkedik az itt érdeklődési körünkbe vont többi társadalomtudományi diszciplinának, éppen a kiadványokban vagy legalább mutatóanyagokban jól tanulmányozható eredmények bemutatását bátran mellőzhetjük, s csak sommásan a következőket emeljük ki:

a) A kolozsvári nyelvészkutatók munkássága a romániai magyar nyelvjárások egészének kutatására irányult. A nyelvjáráskutatás vonatkozásában teljes egészében összegyűlt a nyelvjáróterület nagy nyelv térkép anyaga, sőt elkészült több kisebb területegységnek minden települési egységet felölelő nyelvtérkép anyaga is.⁴⁴

b) A román–magyar nyelvi kölcsönhatás tisztázását három megjelent, és egy ezután közzeendő monográfiában két munkaközösség végezte el.⁴⁵

43 Részletes áttekintést ad: Péntek János: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári nyelvészeti iskola. In Illyés Szilárd – Tamásné Szabó Csilla (szerk.): *Az erdélyi magyar tudomány történetéből*. EME, Kolozsvár, 2006, 19–27. <http://eda.eme.ro/handle/10598/15469>.

44 A csángó nyelvatlasz anyagának gyűjtése 1949-ben kezdődött és az anyag kiegészítésével és ellenőrzésével együtt 1955-ig tartott. De elhúzódott a térképlapokra rajzolása. Hat mutatóanyag atlaszlap megjelent a NyIrK 1957-es évfolyamában. 1968-ban Bodor Pál, aki akkor az Irodalmi Kiadó magyar osztályának vezetője volt, betette a kiadói tervbe, és megkapta a jóváhagyást is, mivel azonban a térképlapok megrajzolását a műszaki szerkesztőség elfogadhatatlannak tartotta, a kiadásról lemondtak. Később pedig, amikor a kézirat átkerült a Kriterionhoz (1970), újra akarták rajzoltatni a 900 térképlapot. Erre azonban nem volt lehetőség. A kéziratot és a térképlapokat Gálffy Mózes őrizte meg. (Dávid Gyula és Murádin László közlése.)

Ezekből 1990 után jelent meg (a régi térképlapokkal): Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila (szerk.): *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*. 1–2. köt. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1991, 1992, 302, 303–308.; *Szilágysági nyelvatlasz*. Gyűjt. Márton Gyula, sajtó alá rendezte: Hegedűs Attila. Magyar Nyelvtudományi Társaság – PPKE, Budapest–Piliscsaba, 2000, 779.; Juhász Dezső (szerk.): *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. 11 köt. Magyar Nyelvtudományi Társaság – [3. kötetből] Pharma Press, Budapest, 1995-től.

45 Az egyik munkaközösséget Márton Gyula vezette, tagjai voltak rajta kívül: Péntek János, Vő István és Zsemlyei János. Megjelent munkáik: Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Kriterion, Bukarest, 1972, 600.; Márton Gyula – Péntek János – Vő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Kriterion, Bukarest, 1977, 468.; Zsemlyei János: *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai*. Kriterion, Bukarest, 1979, 238. A másik munkaközösséget, amely a történeti anyagot dolgozta föl, Szabó T. Attila vezette, ebben dolgozott rajta kívül B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Szabó Zoltán, Vámszer Márta. Munkájuk önállóan

c) Több évtizedes gyűjtő és szerkesztő munka eredményeként folyamatosan megjelenő Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kötetei közül eddig már három meg is jelent.⁴⁶

d) A kolozsvári iskola tagjai számos bel- és külföldön megjelent monográfiával, kézirattal, könyvvel, tanulmánnyal és forrásközléssel gyarapították a magyar nyelvtudományi eredményeket.

e) A román–magyar és magyar–román közép és kis szótárak, valamint szakszótárak egész sorával szolgálták a román nyelvtanulás céljait.

f) A kolozsvári egyetem magyar tanszék[ének] tagjai helyesírási kézikönyvek, leíró nyelvtanok és nyelvművelési cikkek közzétételével tevékenykedtek az anyanyelvi műveltség emelésének ügyében.

g) Az utóbbi évtizedben jelentős mértékben megindult a stilisztika művelése is. Ennek a körünkben legfiatalabb tudományszaknak ma már vannak a határokon túl is számon tartott hazai munkásai.

A romániai magyar nyelvtudományi munkásság java részét a kolozsvári egyetem[i] és akadémiai kutatók fejtették ki. A nyelvtérkép-munkálatok és a román–magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálatában különösen kiemelkedő a tragikusan korán elhalt tanszékvezető tanárnak, Márton Gyulának a szerepe.⁴⁷ Kemény, határozott munkaütemet diktáló vezetői szerepének hiánya, halála után az erős kéz eltűntével sajnálatosan tapasztalható a tanszék nyelvtudományi munkájának a tervtelenségben és a munkaközösségek alkotására való képtelenségben.

A munkálkodás lendületét rendkívül károsan befolyásolja az is, hogy a tanszéknek már jó ideje nincs semmi kutatási alapja, és így a nyelvjárások további helyszíni kutatására nincsen lehetőség.

12. Nem jelentéktelensége, éppen nagyon is fontos volta miatt hagytuk utoljára a társadalomtudományi szakok között a legnagyobb nehézségekkel küszködő *történettudománnyal* kapcsolatban felvethető és felvetődő kérdések tárgyalását. A magyar nemzeti öntudat fejlesztésében fontos szerepet játszó történettudomány kérdéseit szükséges egy kissé részletesebben tárgyalni.

nem jelent meg, anyaga beleolvadt *Az erdélyi magyar szótörténeti tárba*. (Péntek János közlése.)

46 A szótörténeti tár történetéről lásd Nagy Jenő: Az Erdélyi magyar szótörténeti tár megjelenésének feleútján. In *Magyar nyelvjárások*. (32. köt.) KLTE, Debrecen, 1995, 39–48. / KLTE, Magyar nyelvtudományi Tanszék Évkönyve/

47 Szabó T. Attila: Márton Gyula: 1916–1976. In uő: *Nép és nyelv*. Kriterion, Bukarest, 1980, 637–643.

A társadalomtudományok művelői közül is a legnehezebb helyzetben a történészek vannak, minthogy magának a nemzetiségtörténetnek a létjogosultsága is vitatott. A betegessé felfokozott érzékenység ugyanis nemzeti érdekek veszélyeztetésének minősíti a nemzetiségi tömegek természetes érdeklődését saját népük múltja iránt, és rosszindulatú gyanúval kíséri és akadályozza az ilyen tárgyú kutatásokat. Aki az erdélyi múltnak a hivatalos történetírásból kirekesztett, sajátosan nemzetiségi témáival foglalkozik, nemcsak munkája erkölcsi elismeréséről mond le eleve, hanem anyagi érdekeit kockáztatja és személyi hátrányokkal is számolnia kell.

Ilyen körülmények között a nemzetiségi kutatók is csak alkalmoszerűen választanak témát saját népük múltjából, és ma már a legidősebbek között is ritkaság számba megy az olyan történész, akinek tevékenységében a nemzetiségi témák állnak első helyen. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy az erkölcsi felelősségüket vállaló kutatók is beérik apróbb, nem mindig leg-sürgősebb feladatok elvégzésével, de nem merészelnek a nemzetiségtörténet alapvető teendőinek elvégzésére vállalkozni. Ezekhez ugyanis hosszú évek esetleg évtizedek kellenének. Az ilyen kockázatos vállalkozásba azonban szellemi erőn kívül anyagiakat is kényszerülnének befektetni kutatási költségek alakjában, annak csekély reményével, hogy erőfeszítéseik erkölcsileg vagy anyagilag valaha is méltánylódhatnak.

Noha ilyenformán a történettudomány keretében nem találkozunk olyan nagy távlati terveken dolgozó munkaközösségekkel, atomizáltan, egyedekre széthullva a Kolozsvárt és vidéken dolgozó történészek már eddig is jelentős történeti kiadványok egész sorával járultak hozzá szülőföldjük történetének ismeretéhez. E kiadványok között nemcsak a szaktudomány művelői számára fontos, hanem a széleskörű olvasóközönséget is érdeklő történeti forráskiadványok (emlékiratok, naplók, történelmi életrajzok és tudományos pályabemutatók) emelhetők ki. Velük együtt említendők azok a gazdaság- és társadalomtörténeti kismonográfiák, amelyek egy-egy részletkérdés újszerű megoldásával jelentős mértékben hozzájárulhatnak a hazai történelem majdani összefoglaló képének kialakításához.

Jelenleg egy ilyen összefoglaló történeti munka megteremtésére gondolni sem lehet, hiszen a tárgyilagos történeti szemlélet érvényesítését lehetlenné teszi a többségi történettudományban dogmatikusan kötelező történeti tételek érvényesülése és így minden [a] történettudomány körébe munkálkodóra nézve kötelező érvényesítése. Így például a dáko-román történeti folytonosság tétele olyan dogma, amelyről vitatkozni csak az ellenvélemény határozott cáfolásával, elutasításával lehet. Újabban már e tételhez csatlakozva és a tételt a magyarságnak a románság életében játszott szerepe felé

kiélezve a következő képtelen történeti felfogás hivatalos terjesztésére is van példa: A dákság és a római légiók kivonulása után itt maradt latin eredetű lakosság körében a magyar honfoglalást megelőző időkben hatalmas dáko-román műveltség volt kialakulóban, de e kialakulási folyamat véglegesződését [véglegesülését] a „barbár magyarok” megjelenése megakasztotta és a dáko-román tömegek elnyomásával lehetetlenné tette. Elképzelhető, hogy a román történetírás látásmódjának milyen lehetetlen – ennek a régészeti leletekkel és történeti forrásokkal nem bizonyítható, történetietlen szemléletmóddal⁴⁸ szemben a tárgyilagos történetírás útján járni. Ez a szemlélet aztán a történettudományi diszciplínák némelyikének művelését teljesen lehetlenné teszi. Különösen a település- és népiségtörténet, valamint a helynév történeti kutatás az a terület, amelyen nem lehet munkálkodnia a kutatásnak az előbb említett történelemszemlélet kötelező érvényesítése nélkül. E szélsőségesen, túlzóan nacionalista szemléletmód megkívánja azt, hogy az erdélyi népek között a románság gazdasági, társadalmi és művelődési szerepe a másik két népiség, a magyar és a szász fölé emelkedjék, és következésképpen a történetileg igazolható valóságos helyzet fordítottjának alapján állva, a románság lépjen elő a két másik nép tanítómesztereként és kizárólag a románság sugározzon a magyarság és a szászság felé gazdasági, társadalmi és művelődési határokat. Nem nehéz elképzelni, hogy e szemléletmód vita nélkül való érvényesítése milyen következményekkel jár, és mennyire lehetetlen a történelmi tényeknek teljes figyelmen kívül hagyásával az erdélyi történetírás területén dolgozni. Mindehhez még csatlakoztatható az az észrevétel, hogy olyan történeti tárggyal foglalkozni, amelynek vizsgálata rendjén a románságnak nem jut kiemelkedő szerep, olyan tárggyal foglalkozni csak a munka kiadhatás[ának] legcsekélyebb reménye nélkül lehet.

Ilyenformán aztán jelenleg a nemzetiségi kutatók nagy többsége aszerint kénytelen témáját megválasztani, hogy minek van legalább valamelyes reménye a megjelenetésre. Ennek ellenére biztosítani kellene annak feltételeit, hogy akiben lenne ilyen hajlandóság, legalább a kidolgozhatás reményében, választhasson magának a saját nemzetiségének története szempontjából fontos témát. A teendőket végre nem egyéb, hanem a nemzetiségtörténet szempontjából kell rangsorolni, és elsősorban azokat kell erkölcsileg és anyagilag támogatni, akik egy nemzetiségtörténeti összefoglaló mű elkészítéséhez nélkülözhetetlen alapvető kutatások elvégzésére vállalkoznak. Ezek a feladatok az Erdély történetével foglalkozó egész magyar, ro-

48 ... ez a kezdetleges, sőt képtelen történetiszemlélet... mondatrészt a jobb érthetőség érdekében elhagytuk.

mán és német kutatás számbavétele, egyeztetése után határozandók meg, és kidolgozásuk erkölcsi gesztusokkal, valamint anyagi segítségnyújtásával serkentendő. Ha megszűnik a jelenlegi helyzet, amikor az a látszat, hogy az arra illetékesek az erdélyi magyarság múltjának kutatását elintéztnek tekintik néhány megszállott magános, egyéni erőfeszítéseivel, és amikor elpárolog a bénító érdektelenség, bizonyára akadnak majd olyan fiatalok is, akik hajlandók egyéni áldozatot hozni az ügy érdekében. Közösségi feladatok ellátása azonban a jövőben a nemzedékváltás befejeződése után, az egyéntől többé nem várható az érdekelt közösség részvétlensége esetén.

Az elmondottakból látható, hogy az erdélyi magyarság történetének kutatása milyen, szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik, és éppen ezért milyen, semmi akadály előtt meg nem riadó, vissza nem torpanó nekiszánás, odaadás szükséges az ilyen munkához.

Ezekkel az erdélyi történetírás súlyos helyzetét legalább nagy vonásokban felvázoló sorokkal le is zárhatjuk a nemzeti szempontból legfontosabb tudományágakra vonatkozó észrevételeket, és rátérhetünk néhány nem kevésbé fontos észrevétel megfogalmazására is.

13. Az egészséges, fejlődőképes tudományos tevékenységnek mindig társadalmi és éppen közösségi rendeltetésű eredményekre kell eljutnia. A közösségre való tekintet nélkül folytatott tudományos munkálkodás olyan fényűzés, amelyre a szűk keretek közé szorított kisebbségi élet nem nyújt lehetőséget, de amelyre még az ennél szerencsésebb helyzetben élő többségi közösségnek sincs szüksége.

A tudományos tevékenység eredményeinek közösségi hasznosítása szűkebb és tágabb keretek között történhetik. Szűkebb keretben akkor válik a tudományos eredmény közösségi értéké, amikor szűkebb szakmai körben, a szóban forgó tudományág szakemberei elé kerül tanulságként, vitatárgyként egy-egy tudományos kérdés. Ez persze feltételezi ilyen szakmai közösség, tudományos fórumok meglétét. A Bolyai Tudományegyetem önállóságának tizegynéhány éve alatt a román egyetemmel együtt tartott tudományos ülésszakokon magyar nyelven hangozhattak el az előadások. A felszabadulás utáni évek szabadabb légköre azonban hamarosan megváltozott. E változás következtében a romániai magyarságnak a 40-es évek végén bekövetkezett államosítás, illetőleg a Bolyai Egyetem megszűnte óta nincsen olyan tudományos közössége, nincsen semmilyen fóruma, ahol a szaktudományok eredményeit magyar nyelven a szakmai nyilvánosság elé vive, értékelésre, illetőleg vitára bocsássa. A múzeumi célkitűzések mellett akadémiai szerepet is vállaló Erdélyi Múzeum-Egyesület megszűntetésével ugyanis eltűnt az egyetlen olyan intézmény, amelynek szakosztályi ülésein tudományos ered-

ményeket be lehetne mutatni. Röviden szólva: Romániában – még egy olyan egyetemi városban [is], mint Kolozsvár, itt sincs lehetőség és alkalom magyar nyelvű szaktudományi előadás tartására még a magyar nyelv- és irodalomtudomány munkásai számára sem. Ez a helyzet nyilvánvalóan nemcsak embertelen, de alkotmányellenes is, hiszen az alkotmány minden vonatkozásban biztosítja tételesen az anyanyelv szabad használatát. De mint annyi más esetben, ebben is alkotmányjogi alapelvek malasztjával szemben merőben ellenkező a gyakorlat.

Néhány éve és néhány évig örvendetesen megváltozott a helyzet a *tágabb keretek, a nagyközönség körében való tudományos ismeretterjesztés lehetősége* tekintetében. A második világháború befejezése után azonban csak mintegy két évtized múltán lehetett elérni azt, hogy a román nyelven tartott szabadegyetemi előadások közé amazokénál jóval csekélyebb számban, de mégis – magyar nyelvű előadások is iktatódjának.⁴⁹ A tartandó magyar nyelvű előadások tárgya tekintetében – az ideológiai megkötöttségeken és a nemzeti érzékenység kötelező tekintetbe vételén túl – eleinte nem volt különösebb kötöttség. Újabban, a nacionalista hullám felerősödése óta a – nemzeti elfogulatlansággal egyáltalában nem gyanúsítható helyi közigazgatási és pártszervek kedvező döntése után – a legmagasabb központi állami és pártszervektől jön tiltó rendelkezés például a több évszázados magyar történeti évfordulók megünneplésére vonatkozóan. Mások mellett például csak közelebbről is nem engedélyezték a központi szervek Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király születése ötödfélszázados évfordulójának megünneplését, holott ő alapította Kolozsvárt azt az egyetemi fokú főiskolát, amelynek kebelében évszázadokon át az erdélyi román értelmiség legjobbjai tanultak, sőt amelynek tanári karába román nemzetiségűek is bekerültek. Nem engedélyezték a Tordán született, Kolozsvárt tanult és Erdélyben tanárkodott Viski Károly születése százados évfordulójának megünneplését sem. A helyzet tehát ebben a vonatkozásban is nemhogy javult volna, de határozottan romlott, és sajnos további súlyosbodással lehet számolni.

14. A tudományos munkásság eredményei nemcsak kisebb-nagyobb terjedelmű önálló kiadványok formájában jelentkeznek. *Az egészséges, életerős tudományos élet elmaradhatatlan tartozékai az időszaki sajtótermékek: a folyóiratok, évkönyvek és emlékkönyvek megjelentetése.* A tudományos élet ezekben az időszaki sajtótermékekben lélegzik. Ilyen vonatkozásban azonban csaknem ugyanaz a helyzet mint a szaktudományi és tudománynépszerűsítő előadások viszonylatában. A tudománynépszerűsítés céljaira rendel-

49 A szabadegyetemi előadások szervezője, felelőse Szigeti József irodalomtörténész, egyetemi tanár volt.

kezésre állnak irodalmi és ideológiai időszakai sajtótermékek, a szaktudományok eredményeinek közlésére (egyre szűkebbre szoruló keretben) csak a nyelv- és irodalomtudományok közlésére (egyre szűkebbre szoruló keretben) csak a nyelv- és irodalomtudományok művelőinek nyílik lehetőség az egyetlen romániai magyar nyelvű tudományos időszakai sajtótermék, a folyóiratként indult, de néhány esztendeje évkönyvvé átminősített *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* hasábjain. Az előbbieken már utaltam arra, hogy az évkönyvvé minősítéssel párhuzamos tiszteletdíj-megvonás és gyakoribb, nagyobb körben szélesebb keretű nyilvánosság előtt való jelentkezés lehetősége milyen taszító, illetőleg vonzóerőt jelent a szaktudományi jelentkezés irányából az irodalmi és más folyóiratok felé az irodalomtudomány munkásai számára.

A tudománypolitika magyar gondolkozó fői itt is találtak valamelyes lehetőséget a mutatkozó hiányosság pótlására. Az újabban megindított művelődéstörténeti, népismereti, nyelvészeti, zenetudományi dolgozat- illetve tanulmánykötetek – két hétéves [sic!] váltakozásban – évkönyvszerű formában lehetővé teszik, hogy az országban nagy elszórtágban dolgozó tudományos kutatók eredményei kisebb-nagyobb terjedelmű közlemények alakjában szakmai csoportosítással együttesen jelenjenek meg.⁵⁰ Ez egyszerűsmind a nem létező tudományos intézmény összetartó erejének pótlását is jelenti.

15. A nemzetiségi kérdés megoldását komolyan vevő országokban bármely nemzetiségnek joga van a maga számára olyan közösségi kereteket ki-

50 A *Népismereti Dolgozatokról* már volt szó egy előbbi lábjegyzetben. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Kriterion, Bukarest, 1979, 263.; az 1980-as kötetben Sipos Gábor is társszerkesztő, 335.; Teiszler Pál (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok*. Kriterion, Bukarest, 1980, 176. A második és utolsó kötet 1983-ban jelent meg, B. Gergely Piroska szerkesztésében, 208 oldalon.; Szabó Csaba (szerk.): *Zenetudományi írások*. Kriterion, 1977, 303.; ua. szerk. Benkő András, 1980, 332.; ua. szerk. ua., 1983, 304.; ua. szerk. ua. 1986, 352.; Imreh István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Kriterion, Bukarest, 1978, 288.; ua. 1979, 269. Ezeknek a sorozatoknak a *Művelődéstörténeti tanulmányok* III. kötete kapcsán vetettek véget a Kriterion könyvkiadónál. Nem csak elutasították, hanem „legyen már vége ezeknek az álcázott folyóiratoknak” felkiáltással többet egyetlen sorozat egyetlen kötetét sem hagyták benne az éves kiadói tervben (Dávid Gyula közlése).

Korunk Évkönyv 1973–1974; 1976–1977; 1979; 1980: Veres Zoltán (szerk.): *Ember, város, környezet*; 1981: Ritoók János (szerk.): *Két évtizedes hagyományainkból*; 1982: Herédi Gusztáv et al. (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae*; 1986–1987: Szilágyi Júlia et al. (szerk.): *Évgyűrűk : egyén, család, társadalom*; 1989: Kiss János et al (szerk.): *Földfogyatkozás; A Hét évkönyve* 1978–1980; 1981–1982; 1982–1983, 1987–1990.

alakítani, amelyek között társadalmi, művelődési, irodalmi és persze tudományos életmegnyilvánulásaira lehetőség kínálkozik. Romániában egyetlen nemzetiség számára sem kínálkozik ilyen lehetőség. Az „átkos szeparacionizmus” ál-kommunista jelszavának hangoztatásával legmagasabb tudományos szervként csak a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának meg más román akadémiai jellegű intézményeknek működését engedélyezi az államhatalom.⁵¹ A második világháborút közvetlenül követő néhány évben – a román nacionalista hullám felerősödése előtt – a legfelsőbb államigazgatási szervek legalább valamelyes mértékben tekintetbe vették azt, hogy az akadémiai szerv nem Román Akadémia, hanem annak a Romániának Akadémiája, melynek keretében nemzetiségek is élnek. Ennek aztán a magyarságra nézve az az üdvös következménye volt, hogy az akadémikusok sorába választás útján magyar nemzetiségűek is bekerültek. Az évek során a természettudományok képviselőjeként Nyárádi Erasmus Gyula, Palocsay [Rudolf],⁵² Péterfi István, az orvostudomány részéről Miskolczy Dezső, a társadalomtudományok munkásai közül Gaál Gábor, Bányai László és Gáll Ernő⁵³, az irodalmárok közül Nagy István és Méliusz József került az akadémikusok sorába. Ez az együttes tudományos, illetőleg irodalmi és közéleti súlyával kielégítő mértékig képviselte az Akadémián a romániai magyarságot. A romanizálási hullám azonban nem kímélte meg az Akadémiát sem. Az egyetemi tanszemélyzeti tagság vonatkozásában is jól bevált recept szerint a halálozás folytán megüresedett magyar akadémikus helyeket az évek folyamán románokkal töltötték be. Így aztán jelenleg az Akadémiának Gáll Ernő és Méliusz József személyében csak két magyar tagja maradt. A magyar szempontból jelentősnek minősülő szaktudományok művelői közül még a nemzetközi élet szintjén elismert kutatók közül sem került be senki a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájára. Ez a romániai magyar társadalomtudományok tökéletes semmibevételét jelenti.

Ezeknek hallatán igazán nem csodálható, hogy magyar kutató már jó ideje nem részesül állami kitüntetésben még az élet nevezetesebb évforduló-

51 Utalás a Román Akadémia regionális fiókjára. Kolozsvár mellett, ahol külön Folklorintézet is működött, más fiókok mellett, Marosvásárhelyen is működik akadémiai Társadalomtudományi Kutatóközpont. Ott dolgozott nyugdíjazásáig Olosz Katalin folkloristaként.

52 Az eredetiben elírásként Zsigmond – Palocsay Rudolf biológus, agrárszakember fia – költő szerepel.

53 Itt a Román Akadémia és a Ceaușescu-korszakban létrehozott Társadalomtudomány és Politikai Akadémia összekeveredett. Gáll Ernő ez utóbbinak volt a tagja.

in vagy jelentős tudományos eredménnyel való jelentkezés alkalmával sem. Még régebben is csak harmadrangú kitüntetést kapott a magyar kutató.

16. Az akadémiai tagság igénylése ugyan tekinthető merő hiúsági kérdésnek is, de számolhatni vele olyan kitüntetési formaként is, amely valamely tudományos munkás odaadó szakmai tevékenységének legmagasabb természetes elismerését, értékelését jelenti. Ettől a legmagasabb értékeléstől jó ideje a romániai magyar tudományos kutatók teljesen el vannak zárva, el még – a magyar kisebbség számbeliségéhez igazodó mértékben – az akadémiai díjjal való kitüntetés eshetőségétől is. Különben is az Akadémia már jó ideje csak névlegesen ad díjakat, de azzal semmi anyagi járandósághoz nem jut hozzá a „kitüntetett”. A kisebbségi tudomány művelőivel szemben megnyilvánuló lebecsülés – a „kitüntetés” ellensúlyozásaképpen – olyan mérvű, hogy a díjtalanul „díjazott”-nak még megfelelő formában tudomására sem hozzák az adományozás megtörténtét. Csak az újság-hírvetés hirdeti hangos szóval, hogy „az állampolgári egyenjogúság ezen a téren is megnyilatkozik”.

Mínt hogy egészen természetes dolog, hogy az áldozatos munkát végző tudományos kutató a közösségi élet számára hasznosítható eredményeiért közösségi elismerésben részesüljön, a legmagasabb tudományos fórum részéről elmaradt elismerést és értékelést újabban a Korunk folyóirat szerkesztőse – nyilván akadémikus főszerkesztője, Gál[1] Ernő sugallatára igyekszik pótolni, hogy évenként egy társadalomtudományi és egy természettudományi kutató munkáját értékelő „Bolyai-díj”-at alapított. Mivel a díjtalan díj adományozásának lehetőségére az Akadémia már mintát szolgáltatott, a Bolyai-díj is csak egy emlékplakett átadásából áll, és az odaitélés személyi és alaki formáságai sem alakulhattak még ki megnyugtató mértékig az alapítástól eltelt két-három év alatt.⁵⁴

17. Ha a tudományos kutató nem akar elmaradni a tudomány világszintjétől, szemét – kritikai hozzáállással – rajta kell tartania a külföldön folyó tudományos munkásságon, hasznosítania kell az ott jelentkező új módszereket és bele kell építeni a maga munkájába az ott jelentkező eredményeket.

54 A Korunk szerkesztőse alapította 1981-ben a természet- és társadalomtudományi teljesítmények elismertetése érdekében. Az előző év legjobbnak ítélt munkáit díjazták Törös Gábor bronzplakettjével. Két alkalommal adták ki: 1981-ben Egyed Ákos (*Falu, város civilizáció*) és Weszely Tibor (*Bolyai János matematikai munkássága*); 1982-ben Szabó T. Attila (*Erdélyi magyar szótörténeti tár*) és Gábos Zoltán (*Az elméleti fizika alapjai*) kapta meg a díjat. 1983-ban a hatóságok már nem engedélyezték a díj odaitélését, arra hivatkozva, hogy nincs hasonló román elismerés. Cseke Péter: A Korunk Bolyai-díjai. *Korunk*, 2002. 11. sz., 107.

A külföldi tudományos világgal való érintkezésre van egy közvetett és egy közvetlen mód. A közvetett érintkezést az időszaki sajtótermékek, a monográfiák, kézikönyvek, lexikonok, szótárak tanulmányozása teheti lehetővé, ha ezekhez valamiképpen hozzájuthat a kutató. Az előzőkben már rámutattunk, hogy e vonatkozásban kialakult áldatlan állapot (l. 4. pont) még Kolozsvárt, az egyetemi központban sem teszi lehetővé a kutató számára a külföldi szakirodalom megközelítését, a magyar kutatót elsősorban érdeklő magyarországi szakirodalom termékeit meg éppen postai ellenőrzéssel, vámsorompóval, közigazgatási megtorló intézkedésekkel, szóval minden lehető módon megakadályozzák abban, hogy magyar kutató kezébe jusson. Kolozsvárt még kutatói kézbe kerülget egy-egy vámsorompón szerencsésen átsiklott könyv, de a vidéki kisvárosokban a könnyebb ellenőrzés lehetősége megakadályozza azt, hogy külföldi vendég észrevétlenül átadhassa könyvajándékát, s ha valamiképpen mégis átnyújthatja, a biztonsági szervek megidézik a megajándékozottat, és legtöbbször „tanulmányozás céljából” elkérik a szóban forgó nyomdai terméket. Nem hallani olyan esetet, amikor a kölcsönzést visszaszolgáltatás követte volna. Az egyik székely kisvárosban a biztonsági szolgálat emberei még olyan kutatók magánlakásába is behatoltak, akikről – a besúgók jelentése nyomán – feltehető volt, hogy magyarországi kiadványokat tart könyvtárában. E kisvárosban például megrettenéssel így kobozták el a Magyar Néprajzi Lexikon köteteit pusztán azért, mert egyik címszava a dáko-román folytonossági elmélet futó érintésével az itteni hivatalos állásponttal meg nem egyező kritikai hangot merészelt megütni.

A külföldi tudományos világgal való közvetett, személyes érintkezéstől tehát a Romániában működő bármilyen nemzetiségű kutató, a magyar meg éppen meglehetősen mértékben el van zárva.

A közvetlen érintkezés, a külföldön való tanulmányozás még többségi szinten is jóval korlátoltabb annál, mint amilyen lehetőség egykor például a királyi Románia polgára számára kínálkozott. Csak kivételes személyek, a legfelsőbb államigazgatás vezetőihez rokonsági szálakkal fűződő diákok vagy egyetemet végzettek kaphatnak külföldre szóló állami ösztöndíjat, tehát csak ilyenek élvezhetik a külföldi tanulmányozás lehetőségének előnyeit. Ilyen kedvezményezettek közé azonban magyar nemzetiségű személy alig-alig kerülhet be. Mindössze egy-két olyan esetről tudunk, amikor magyar nemzetiségű kutató magyarországi ösztöndíjjal a budapesti egyetemen végezte tanulmányait,⁵⁵ de csak egyről olyanról, aki – az államtanács ma-

55 Király Károly kezdeményezésére 1968-tól 1973-ig kb. 10 romániai diák végzett a budapesti ELTE-n. Az elsők között Lipcsey Ildikó történész és Salamon Anikó néprajz-

gyar nemzetiségű alelnökének fiaként – az egyetemi tanulmányok itteni befejezése után állami ösztöndíjjal az Angliában való tanulmányozás előnyeit élvezhette.⁵⁶

Kivételt képezett kezdetben a Szovjetunióban való tanulmányozás. Ott számos magyar nemzetiségű diák végezhetett tanulmányait mindaddig, amíg Románia külpolitikai magatartása a Szovjetunió irányában meg nem változott. Azóta ez az út is úgy szólva teljesen bezárult a magyar nemzetiségűek, sőt – úgy látszik – a más nemzetiségűek előtt is.

A magyarság nemzeti öntudatának ébrentartása szempontjából legfontosabb lett volna és lenne a Magyarországon való tudományos felkészülés, illetőleg később a kutatás, a tanulmányozás lehetősége, de ezt az itteni gyanakvás mellett eddig az is akadályozta, hogy ennek lehetővé tétele az erre illetékes magyarországi szervek tudománypolitikai koncepciójában nem szerepelt kellő megfontoltsággal, határozottsággal és a dolog súlyához mért tervszerűséggel.

Az előzőkben elmondottakkal nagyjából érintettük a romániai magyar tudományos helyzet megértéséhez szükséges legfontosabb problémákat. Összefoglalván megállapíthatjuk, hogy az összesített kép – a könyvkiadás pillanatnyi derűjét beszámítva – a lefojtottság, a jövőbeli távlatlanság, a magára hagyottság, illetőleg önmagára utaltság olyan sivár képét mutatja, amelyen valamiképpen változtatni vagy legalább enyhíteni kell.

A megtartásra irányuló szándéktól vezéreltetve, a következőkben legalább nagy vonásokban igyekeznünk kell felvázolni azokat a teendőket, amelyek a nehéz helyzetben levő romániai magyar irodalom-, nyelv-, néprajz és történettudományi kutatókra elvégzendő feladatként nehezedik.

II.

1. *Az irodalomtudomány* munkásainak más tudományterületek dolgozóival való összefogással elsősorban a Balogh Edgár szerkesztésében megindult Romániai Magyar Irodalmi Lexikon munkálatait kell befejezniük. E három kötetre tervezett munkának eddig csak az I. kötete jelent meg, de a hátralevő kötetek elkészítésén széleskörű és nagyszámú szerkesztőgárda

kutató (1969–1973). Az utolsó Budapesten végzett – és Romániába visszatért – diák, Benkő Elek régészet-történelem szakon (1973–1978).

56 Péterfi István biológus, Péterfi Leontin István szintén biológus fiáról lehet szó, aki ma a Román Akadémia egyedüli magyar származású tagja.

dolgozik. A tervek szerint a II. kötet főszerkesztői feladata még az eddigi főszerkesztőre hárul, az azutáni szerkesztői munkát azonban Dávid Gyula, a Kriterion kolozsvári szerkesztőségének vezetője vállalta. E nagy munka minél megbízhatóbb adalékanyagának összegyűjtése érdekében folytatott kiterjedt levelezés anyaga némi utólagos kiegészítéssel is szilárd alapvetésként rendelkezésére áll.

Az összefoglaló jellegű munkálatok sorában kívánatos lenne a Kántor-Láng-féle romániai magyar irodalmi kézikönyv kibővítése. Az említett kézikönyv példányainak gyors felvásárlása és az Irodalmi Lexikon I. kötetének könyvsikere azt mutatja, hogy a két munka szerzői, szerkesztői társadalmilag valóban hasznos, hiányt pótló munkát végeztek és végeznének a továbbiakban is.

Noha főként az irodalomtörténet fiatalabb munkásai felfogásában észlelhető bizonyos tartózkodás a régi irodalom és az ezzel kapcsolatos forrásfeltárás kérdésével szemben, remélhetőleg előbb-utóbb győz az a belátás, hogy az irodalmi élet több évszázados folyamata a legrégebbi kezdetektől máig olyan egység, amelynek minden részletét vizsgálni kell. Ilyen értelemben tehát a romániai irodalomtudomány munkásainak a forrásfeltárás vonatkozásában és a régebbi korok eszmeáramlatainak részletekbe menő és átfogó vizsgálatában jelentős kötelezettsége van amellet, hogy el kell látni a közel korú [közelmúltbeli] és a mai erdélyi irodalom kritikai értékelését.

2. Az emlékeztető I. részében legalább felsorolásszerűen szólottunk azokról a jelentős eredményekről, amelyekre a *kolozsvári nyelvésziskola tagjai* az utóbbi évtizedekben eljutottak. Ezek az eredmények, sajnos eddig csak kis részükben jutottak, sőt ezután is aligha jutnak nyomdai térhez. Főként a nyelvatlaszvizsgálatok eredményeinek közzétételét az állami szervek, főként a sajtóellenőrzés gyanakvása és a nyomdáknak nyelvi jelekben való hiánya akadályozza meg.

A kisebbségi élet „ahogy lehet” elve a nyelvjáráskutatókat az utóbbi években arra készítette, hogy ha már nyelvtérkép formájában nem nyílt lehetőség az összegyűjtött hatalmas nyelvatlaszanyag megjelentetésére, legalább szótárrá szerkesztve próbálkozzanak a kiadással. Sajnálatos, hogy a romániai nyomdavállalatok egyike sincsen korszerűen felszerelve az eléggé bonyolult magyar nyelvjárású hangrendszer nyomdai jelekkel való reprodukálására, és ezért a nyelvatlasz anyagnak még az ilyen megalkuvásos formában való itteni megjelentetésére is aligha kerülhet sor. Szerencsére a magyarországi Akadémiai Kiadó legalább részben vállalta a Gálffy Mózes megszerkesztette székely atlasz-szótár közzétételét; ennek megjelenése esetén na-

gyon értékes tájszó-anyag kerül majd a magyar nyelvjárás- és nyelvjárás-történeti kutatók elé.⁵⁷

A nyelvjárás-kutatás romániai munkásai előtt még feladatként ott áll a minden pontra kiterjedő nyelvatlasmunkálatok befejezése. Ha erre lesz anyagi lehetőség, alkalmasint megteremthetők a kutatás személyi feltételei is.

Eléggé ismeretes tény, hogy a modern magyar helynévkutatás éppen Kolozsvárt indult meg, és történeti szemlélettel új módszertani felismerésekkel gazdagodva, itten jelentős számú kiadványban értékes anyagot bocsátott a kutatók rendelkezésére. A Magyarországon jelenleg folyó nagyszabású helynévgyűjtő munka is le nem tagadhatóan az erdélyi helynévkutatás módszer[an]i tanulságait felhasználva ért el napjainkban valóban bámolat-ra méltó eredményeket. Az erdélyi helynévkutató munka helyszíni folytatása a többségi gyanakvás miatt egy ideig szünetelt, újabban azonban megint erőre kapott. Így e téren is ígéretes folytatásra számíthatni.

A jelenkori nyelvi élet figyelése és a fejlődés egészséges irányba való terelése is elsőrendű feladata a romániai magyar nyelvtudomány munkásainak. Ezt a feladatot eddig nyelvtani kézikönyvek, nyelvművelő előadások és kiadványok, helyesírási kézikönyvek, az időszaki sajtóban közzétett nyelvművelő és tudománynpszerűsítő cikkek, tanulmányok megjelentetésével végezték. Az ilyen irányú munka végzése ezután is a romániai nyelvészek elsőrendű kötelezettségei közé tartozik.

A nyelv azonban történeti képződmény. Éppen ezért elmulaszthatatlan kötelesség a történetével is foglalkozni. Az erdélyi nyelvtörténeti vizsgáldás forrásanyagát feltáró Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár további szerkesztési munkájának és kiadásának folytatása is a kolozsvári iskola legfontosabb kötelezettségei közé tartozik.

Kívánatos volna, hogy a gazdag nyelvjárás és a nyelvtörténeti anyag monografikus feldolgozására is sort kerítsenek a kolozsvári iskola dolgozói amellet, nem feledkezhetnek meg a stilisztikai kutatások folytatásáról meggazdagítva az e téren folyó vizsgálódást, a területi szempont alkalmazásával. Az ilyen irányban való tájékozódásnak máris vannak reménykeltő jelei.

3. *A néprajzi kutatások* romániai magyar munkásai előtt mind a tárgyi, mind a szellemi néprajz vonatkozásában a szerteágazó feladatok légiója áll.

A gazdasági, társadalmi és politikai változások következményeként a falusi élet egészen hihetetlenül felgyorsult átalakulása sietteteti a kutatás

57 Gálffy Mózes: A romániai nyelvatlaskutató munkáról. In Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.): *Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 1981. március 25–27. VEAB, Veszprém, 1982, 199–201.; Gálffy Mózes – Márton Gyula (összeáll.): *Székely nyelv-földrajzi szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 455.

mennél erőteljesebb folytatását. A kutatásnak ki kell terjeszkednie tárgyválasztásban a vizsgálódás körén eddig kívül rekedt jelenségekre éppen úgy, mint az eddig művelt területekre. Hiába vannak igazán mintaszerű monográfiáink a romániai magyar tájak népköltészeti, népviseleti, népi építkezési, szokás-világbeli meg más kérdésköréből, még mindig jelentős fehér foltok mutatkoznak Erdély, a határvidék és Moldva magyar néprajzi területének térképén. A kutatásra tehát éppen elég tér és tárgy kínálkozik, noha a sokrétű kutatáshoz pillanatnyilag, sajnos, rendkívül kevéssé biztosítottak mind a személyi, mind az anyagi feltételek.

4. Már az itt érdeklődési körünkbe vont tudománysszakok mai helyzetének felvázolásakor kiemelten *legsúlyosabb helyzetben levőnek a romániai magyar történetírást kellett minősítenünk*. A szélsőségesen nacionalista nemzetszemlélet, amely éppen csak megtűri, de közelebbi-távolabbi célkitűzés-ként beolvadásra akarja kényszeríteni a nemzeti kisebbségeket, e szemlélet a történettudomány területére betörve korlátlan egyeduralommal igyekszik kiszorítani minden idegen elemet mind a tudományos felkészülés intézményéből, az egyetemről, mind pedig a múzeumokból és történeti kutatóintézetekből. Jellemzőül elég azt megemlítenünk, hogy a Bolyai Tudományegyetem megszüntetése (1959) óta a kolozsvári egyetemi tanszékekre csak egyetlen, a szélsőséges román nacionalista történelemszemléletet készségesen elfogadó, sőt kiszolgáló magyar nemzetiségű kutató került akkor, mikor a nyugalmazott magyar nemzetiségű tanárok állását vagy megszüntették vagy helyükre előléptetéssel vagy más úton-módon román anyanyelvű kutató került.⁵⁸ Hogy a román történelmet minden fokon csak született román tanítsa, ez a célkitűzés már az általános iskolában megvalósult: román tanárok tanítják románul merőben csak a román nép történetét mintha a többségi népen kívül más nép egyáltalában nem játszott volna szerepet az ország történetében. Az egyetem keretében aztán az a kirekesztő irányzat úgy érvényesül, hogy a történelem szakra egy évben csak 3–4 magyar anyanyelvű hallgatót vesznek fel. Ezek számára ugyan magyar tanszemélyzeti tagok magyar nyelvű előadásokat tartanak, de nagyon fontos történettudományi előadásokat, pl. régészet, Románia történelme stb. románul kell hallgatniuk.⁵⁹ Elképzelhetni, hogy ilyen körülmények között a hallgató csak magyar

58 Az adott időszakban egyedül Csucsuja István került át a bukaresti Iorga intézetből Kolozsvárra. Bodor András, Jakó Zsigmond, Imreh István nyugdíjazása után nem vettek fel helyükre senkit.

59 A magyar csoportban is csak az órák kisebb része volt magyarul, Románia történelme, a történetírás és a szakosodás (a szakirányhoz kapcsolódó tantárgyak) románul folytak, 1983-ban aztán felszámolták a magyar csoportokat, és kizárólag román nyelvű

tanáraitól, szeminárium-vezetőtől hallhat valamit a magyar történetkutatás módszereiről, eredményeiről, és ilyen vonatkozásban hiányzó ismereteit úgy szólva csak önműveléssel tudja, ha egyáltalán tudja, valamelyes mértékben pótolni. A magyar anyanyelvű diák tehát már az egyetem padjain hátrányos helyzetbe kerül román kollegájával szemben; amaz anyanyelvén hozzájut sokszor a legszélsőségesebben nemzetieskedő tálalásban a maga országa, népe történeti ismeretanyagához, emez, a magyar anyanyelvű diák viszont nem ismerkedhet meg saját népe történetével. Ilyenformán aztán történeti nemzettudata a legjobb esetben csökkent mérvű, hacsak önműveléssel vagy éppen önálló forrástanulmányozással nem pótolja az e tekintetben megmutatkozó hiányosságokat.

Az utánpótlást addig kell felnevelni, amíg élnek azok, akik a folytonosságot eddig biztosították, és szakértelmükkel még addig-ameddig biztosíthatják. Az egyetem idősebb tanárainak szakértelmét, céltudatát és odaadását dicséri, hogy a csekély számú magyar hallgatóság soraiból mégiscsak ki-kikerült egy-egy a magyar kérdések kutatására már az egyetem falai között elköteleződő kutató annak ellenére, hogy nincsen reménye ilyen tárgyú munkáival tudományos fok megszerzésére, hisz tudományos irányítónak csak román származású egyetemi tanárt neveznek ki, és így tudományos fokozat megszerzésére csak [nem magyar téma] nyújthat lehetőséget.

Bármilyen odaadók hát a történeti tanszékeken most még működő, illetőleg onnan már kivált idősebb tanárok, ilyen körülmények között nehéz az utánpótlás nevelése. Pedig Erdély történelme tele van megoldatlan kérdésekkel, a kérdések sokaságához képest pedig kevés a munkás és nincsenek meg az anyagi eszközök sem. Mégis bizonyos tájékozódás után – felsoroljuk azokat a fontosabb kérdéseket, amelyekkel a már kutatóvá érett vagy ezután felnövekvő történészeknek ajánlatos lenne foglalkozni. A jól összeválogatott kérdések és a velük kapcsolatos észrevételek itt következnek:

1. Az utóbbi évtizedek forráskiadási egyoldalúságának kiegyenlítésére, az erdélyi magyarság múltja szempontjából fontos információk feltárása révén. Egyébként az országos kutatás számára szintén fontos lenne olyan szakemberek kinevelése ezen a munkán, akik képesek a latin és magyar nyelvű régi levéltári anyag értékesítésére. A nemzetiségtörténet fellendítése az országos történet korszerűtlenül művelt más fejezeteihez is komoly segítséget nyújthatna.

2. A középkori erdélyi vajdaság elhanyagolt történetének korszerű módszerekkel való tanulmányozása.

ven folyt a tanítás (néhány évig még a tudományos szocializmust lehetett magyarul hallgatni).

3. Levéltártörténet és a levéltárak ismertetése.
4. A fejedelemségkori Erdély tényleges viszonyainak feltárása.
5. Erdély és az európai művelődés kapcsolatai (középkori összeköttetések, reformáció, felvilágosodás, liberalizmus, tudományos, irodalmi és művészeti kapcsolatok).
6. Várostörténet – ipar- és kereskedelem-történet.
7. A földesúr-jobbágy viszony helyi változatai, a mezőgazdaság és bányászat sajátosságai.
8. A kuruc mozgalmak erdélyi története.
9. Az 1848-as forradalom és szabadságharc.
10. Az erdélyi múlt kiemelkedő magyar személyiségeinek életrajza.
11. A magyar–román–szász együttélés tudományos módszerekkel való tanulmányozása.
12. A székelység és intézményeinek története.
13. Az oktatásügy múltja a népiskoláktól a külföldi egyetemek látogatásáig.
14. Könyv-, könyvtár-, nyomdatörténet.
15. A tőkés gazdasági-társadalmi átalakulás kérdései.
16. A demográfia történeti kérdései.
17. A politikai küzdelmek története.
18. Magyar lakosságú vidékek, települések helytörténete.
19. Magyar műemlékek feltárása. Ennek kapcsán a várak, középkori harangok és feliratok tanulmányozása útján középkori epigráfiánk megteremtése.
20. Az erdélyi magyar történeti ikonográfia megteremtése.
21. Az erdélyi magyar történetírás története.
22. A XIX–XX. századi erdélyi szociális mozgalmak története.
23. Az erdélyi magyar falu gazdasági és társadalmi helyzete a XX. század első felében.

A felsorolt témakörök közül többre vagy egyes részeikre van idős munkaerő. Pl. a középkori forrásanyag feltárásával és a vajdaság korával Jakó Zsigmond professzor évtizedek óta foglalkozik, és eredményei kiadványok alakjában beérőben vannak.⁶⁰ A székely történet forrásainak és sajátosságainak

60 A nyolcvanas években készülő munkák: Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289–1556*. I–II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 1077, 1082; *Erdélyi okmánytár: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I.*: 1023–1300. Bev., jegyz., közzéteszi Jakó Zsigmond. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, 481. Jakó korabeli tevékenységéről: Benkő Samu: A nyolcadik évtized. In *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. EME, Kolozsvár, 1996, 497–520.

feltárásában Demény Lajos, Imreh István és Pataki József végzett kiadványaik bizonyossága szerint minden elismerést megérdemlő munkát.⁶¹ Magyarai András a kuruc mozgalmak, Egyed Ákos a feudalizmusból a tőkés korba való átmenet viszonyai, a jobbágyság megszűnése és az iparosodás kezdetei, az agrármozgalmak vonatkozásában formálódott teljesen érett szakember-ré.⁶² Csetri Elek az erdélyi magyar személyiségek életrajzaival járult hozzá a nemzeti öntudat alakításához.⁶³ Benkőné Nagy Margit a magyar művészettörténet, Benkő Samu pedig a magyar művelődés- és eszmetörténet terén tartja fenn a folytonosságot színvonalas könyveivel hosszú idő óta.⁶⁴ Az is-

61 *Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1569–1591. Székely oklevéltár.* Új sorozat 1. köt. Közzéteszi Demény Lajos és Pataki József. Kriterion, Cluj-Napoca, 1983, 395.; *Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1591–1597. Székely oklevéltár.* Új sorozat 2. köt. Közzéteszi Demény Lajos és Pataki József. Kriterion, Cluj-Napoca, 1985, 438. [mindkét kötet 14–15 ezer példányban jelent meg!]; *Pataki József kézirat hagyatéka.* Összeáll: Kovács Klára, Pakó László: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=2488>; Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei.* Kriterion, Bukarest, 1979, 248; *A rendtartó székely falu: faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából.* Bev., jegyz., közzéteszi Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1973, 339; Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak: társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról.* Kriterion, Bukarest, 1979, 345; uő: *A törvényhozó székely falu.* Kriterion, Bukarest, 1983, 585; Csetri Elek – Imreh István: *Erdély változó társadalmá.* Kriterion, Bukarest, 1980, 140.

62 Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708.* I., II. Közzéteszi: Magyarai András. Kriterion, Bukarest, 1983, 732, 1985, 896; A hetvenes-nyolcvanas évek kutatásainak összefoglalása és forráskiadásként: uő: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege.* Kriterion–Polis, 1994, 650; Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón. Társadalom- és agrártörténeti áttekintés.* Kriterion, Bukarest, 1975, 301; uő: *Háromszék 1848–1849.* Kriterion, Bukarest, 1978, 258; uő: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914.* Kriterion, Bukarest, 1981, 360.

63 Csetri Elek: *Kőrösi Csoma Sándor.* Kriterion, Bukarest, 1984, 256; Teleki Sándor: *Emlékezzünk régiekről! Emlékezések és levelezés.* Bev., jegyz., közzéteszi Csetri Elek. Kriterion, Bukarest, 1973, 574.

64 B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok.* Kriterion, Bukarest, 1970, 400; uő: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak.* Kriterion, Bukarest, 1973, 412; uő: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok.* Kriterion, Bukarest, 1977, 280; Benkő Samu: *A helyzettudat változásai. Művelődéstörténeti dolgozatok.* Kriterion, Bukarest, 1977, 448; uő: *Őrszavak. Művelődéstörténeti dolgozatok.* Kriterion, Bukarest, 1984, 400. Benkő munkássága 2009-ig Újváry Mária összeállításában: <http://benko.adatbank.transindex.ro/>

kolatörténetnek, művelődéstörténetnek is vannak művelői, akik a *Művelődéstörténeti Tanulmányok* köré tömörülve szervezeten végzik munkájukat.⁶⁵ A középnemzedékből a mediévista Tonk Sándornak az erdélyiek nyugat-európai egyetemjárásáról megjelent könyve emelkedik ki különösképpen, a legfiatalabbak közül pedig a budapesti egyetem neveltjeként a középkori régészetet művelő Benkő Elek működése ígér színvonalas eredményeket; egyebek mellett éppen az annyira szükséges középkori epigráfia területén. Tőle várható a székely történet annyira időszerű régészeti megalapozása is.⁶⁶

Ez a hiányos felsorolás is érzékeltetheti, hogy még mindig reménykeltő mértékben adottak a személyi keretek mind a kutatás tervszerűsítéséhez, mind az utánpótlás felneveléséhez, ha érdeklődés és segítőkészség jelentkezik a nemzetiség-történet irányában.

Mindenekelőtt a hosszabb lélegzetű témák vállalását kellene szorgalmazni alaposan átgondolt terv alapján, felcsillantva azt a lehetőséget, hogy a távlati tervmunkának egy-egy részlet- vagy éppen mellékkérdése is menet közben kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányok formájában napvilágot láthat.

Ezzel a vizsgálódás körébe vont tudománysszakok legfontosabb kérdéseinek és a kínáló feladatoknak felvázolásával végezve, rá kell térnünk a külső segítség lehetőségeire vonatkozó gondolatok előadására.

III.

A megsegítés módozatai

1. Az előbbiekből gondolom, kiviláglott, hogy a romániai magyar tudományosság milyen nehéz helyzetben van és milyen szűkre szabottak azok a keretek, amelyek között a kutatók mozoghatnak. De a személyi keret állandó csökkenése, az állami anyagi ellátottság teljes hiánya ellenére némely téren, például a lexikon- és szótárszerkesztés, a nyelvátasz-munkálatok, a néprajzi gyűjtés és a forráskiadás vonatkozásában jórészt a maguk erejére utalva, a kutatók odaadó munkával jelentős eredményeket értek el. A továbblépés, az ez utáni munkálkodás azonban külső segítség nélkül hova-

65 Ankét a Jakó Zsigmond meghatározta művelődéstörténeti kutatásokról: Nemzetiségi történetírásunk új pázmája. I-II. Vita. *Korunk*, 1980, 7-8. sz. 510-517.; 9. sz. 671-679.

66 Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion, Bukarest, 1979, 400. A várt munkák: Benkő Elek: *Székelykeresztúri kályhacsempék 15-17. század*. Kriterion, Bukarest, 1984, 84; uő: *A középkori Székelyföld*. MTA Régészeti Intézet, Budapest, 2012, 480 p.

vább csak végzetes hanyatláshoz vezet. Éppen ezért szükségesnek látszik megjelölni legalább néhány olyan módot, amely az itteni tudományos munkásság helyzetén változtathat.

a) A romániai legfelsőbb vezetéstől a legalsó közigazgatási és művelődési szervekig nyilvánvaló az a törekvés, hogy az itteni magyar kisebbségek a magyarországi magyarsággal és a világ bármely részén élő magyar népcsoportokkal és egyénekekkel való kapcsolattartási szándékát minden lehető módon megakadályozza. Ha nem ez volna a szándék, bizonyára nem kötnék még a szomszédos Magyarországra való utazás lehetőségét is kétéves időközökben megadandó, de meg is tagadható engedélyhez.⁶⁷ De ez a kétéves engedélyezés is viszonylag újabb keletű, sokáig nem egy tudományos munkástól következetesen megtagadták a Magyarországra szóló útlevel megadását. (Egyik nemzetközi szinten is nyilvántartott nyelvészkutatónak például 1945 után 28 évig nem volt alkalma a magyarországi tudományos élet képviselőivel, jórészt ifjú kortól barátaival találkozni.⁶⁸) Nyilvánvaló azonban az elzárkózató, elszakító szándék a magyarországi folyóiratok és könyvek Romániába juttatásának postai vagy vámügyi úton való megghiúsításában, a rádió- és televízióadások zavartalan hallgatásának megakadályozásában, de még sok más területben is. Ezzel szemben a romániai magyarságnak minden rétege, a sajnos, nagyon megsokasodott janicsárságot kivéve, féltőn őrzi a magyar nemzettesthez való tartozás tudatát, és mindent elkövet, hogy az együvé tartozás érzete a következő nemzedékekben se halványodjék el.

Ami most már ebből a megfontolásból a tudományos kutatókra tartozik, fontos volna, hogy *romániai magyar kutatóknak lehetővé tétessék Magyarországra való mentől gyakoribb kiutazás révén személyes kapcsolatok teremtése, ápolása és erősítése*. E lehetőség megteremtése természetesen elősegítené azt is, hogy szakmai szempontból a kutató tájékozódást szerezzen a maga szaktudománya területén elért magyarországi és más külföldi eredmé-

67 1967-ben szűnt meg a két ország közti vízumkényszer. Ezt követően kétévente egyszer lehetett külföldre utazni, de ezt egy többhónapos engedélyezési procedúra előzött meg, amelyhez kellett a munkahelyi javaslat és többféle államigazgatási és rendőrségi hozzájárulás. Ehhez járultak még a belső, nem nyilvános elbírálási rendelkezések, amelyek a korrupcióra adtak lehetőséget. A nyolcvanas években már teljes családoknak ritkán adtak útlevelet, és az évtized elejétől nem lehetett a lejt valutára váltani, így a külföldi fogadóféltől függött az utazók ellátása. Egy korabeli becslés szerint a magyar nemzetiségi kérelmezők kb. egyharmada kapott útlevelet. Barabás Béla – Sebők László – R. Süle Andrea: *Kapcsolatok az anyanemzettel*. In Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990, 110.

68 Szabó T. Attiláról lehet szó.

nyek viszonylatában. Éppen azért megfontolásra és megvalósításra terjesztjük elő a következő javaslatot:

Téessék lehetővé minden komoly romániai kutatónak (és itt nemcsak a megtárgyalt négy tudományág képviselőire gondolunk!), téessék lehetővé anyagi segítséggel nemcsak a Magyarországon való futó látogatás, hanem a kutatás és, tudományos tájékozódás érdekében, a huzamosabb ott-tartózkodás is. A huzamosabb tartózkodás lehetőségét az itteni nehéz anyagi viszonyok között élő kutatók már csak azért sem teremthetik elő, mert újabban az állami bank a kiutazandónak – az eddigi gyakorlattól eltérően – nem utal ki külföldi valutát.

b) Ha lehetővé tételük is a Magyarországon való kinn tartózkodás, a legtöbb kutató itteni hivatali kötöttsége miatt mégiscsak szűkre szabott a kint tartózkodás ideje ahhoz, hogy a kutatás során a tudományos munkás hosszadalmas, időrabló másolással töltse idejét. Éppen ezért *meg kellene teremteni a xerox-másolatok készíttetésének anyagi alapjait vagy pedig esetenként közbelépni a megfelelő intézménynél, a másolatok ingyenes elkészítése érdekében.*

c) Az Országos Széchenyi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár, a budapesti Akadémiai Történeti Intézet Könyvtára, az Akadémiai Kiadó és még más könyvtárak, intézmények eddig is segítettek, nem egyszer rendszeres, még gyakrabban esetenkénti könyvküldeményekkel a romániai kutatókat. *A folyóiratokkal és szakkönyvekkel való ellátás kiterjesztését illetőleg rendszeres tételét a megsegítés másik fontos módjaként ajánljuk az illetékesek figyelmébe.*

d) *Segíteni lehetne a romániai magyar kutatók helyzetén azzal is, ha a Romániában megjelenő tudományos kiadványokat a magyarországi könyvterjesztő szervek mennél nagyobb példányszámba vennék át. Az odaát való kiadók és könyvterjesztő szervek talán változtathatnának azon a merőben sivár kereskedelmi magatartáson, hogy a romániai magyar szerzőknek ott vagy itt megjelent, a sex-szinthatárán vagy éppen határain belül mozgó könyvekből, több tízezres, ha nem százezres példányt adnak ki, rendelnek, illetőleg forgalmaznak, viszont a Romániában kevés példányban megjelentethető tudományos művekből vagy egyáltalán nem, vagy olyan csekély példányszámot igényelnek, amelynek ellenértéke egyáltalában nem ösztökéli a romániai könyvkiadókat ilyenféle művek megjelentetésére. Így aztán az alacsony példányszám miatt csekély tiszteletdíj nem segít lényegesen a szerzők anyagi helyzetén sem. Azt hisszük, könnyű volna minden innen kiviendő könyv példányszámának legalsó határát jó néhány ezerben megszabni egy olyan intézkedéssel, amely kötelezően előírná az innen kikerülő könyvek legalább egy példányának minden magyarországi közkönyvtár anyagaiba való felvételét. Egy ilyen általános intézkedés ezeket a könyvtárakat közvetve*

kapcsolatba kerítené a romániai magyarság szellemi életével olyan csekély anyagi áldozat árán, amely ezeknek az intézményeknek minden beszerzési alapját évenként rendkívül csekély összeggel terhelné meg.

e) Egészen természetes emberi elvárás az, hogy aki a társadalom életét gazdagító szellemi terméket alkot, visszhangként jóleső érzéssel tapasztalja a társadalom és az erre hivatott szervek részéről a szokásos formákban való elismerést, értékelést. A romániai magyar tudományos kutatás helyzetképének felvázolásakor rámutattunk arra, hogy az ilyenféle intézményes, illetőleg állami szervek részéről várható értékelésről alig lehet szó, viszont az itteni magyarság népi művelődési intézményeinek teljes államosítása, megszüntetése óta nincsenek intézményes keretei az elismerés kinyilvánítására. Mint láttuk, Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájában alig-alig jut hely magyar kutató számára.

A tudósi öntudatnak arra a fejlett fokára, amelyen állva a kutató a lebecsülést semmibe véve és az elismerést nem hajhászva a kilátástalanság kétségei között is rendíthetetlenül dolgozik a távlati cél, a nagy eredmények kialakításán, ezt a fokot csak ritka tudósi alkat, és az is csak az élet alkonyán érheti el. A természetes az, hogy a kutató igenis ne csak elvárja, hanem meg is kapja mentől hamarabb a társadalomtól, a társadalmi és tudományos szervektől az elismerést. Ez értelmet és lendületet ad további tevékenységének is.

Ebből a megfontolásból kiindulva, *fel kellene hívni a Magyar Tudományos Akadémia figyelmét arra, hogy a megválasztáskor vegye tekintetbe az utódállamokban és így Romániában az anyaországbeli kutatókénál jóval nehezebb körülmények között jelentős eredményekre jutó, tudományművelők eredményeit, illetőleg személyét is. Lehetetlennek tartjuk például azt, hogy jelenleg a M[agyar]. T[udományos]. Akadémiának csak egyetlen romániai magyar tagja van,⁶⁹ és nem került be eddig a tagok közé az erdélyi magyar történetírásnak olyan példát adó, mércét szabó nagy mestere, mint Jakó Zsigmond professzor, habár ő a maga szakterületének nemzetközi szinten elismert művelője. Az ő akadémiai tagsága, az ő személye, de az egész romániai magyarság felé is már régen esedékes elismerést jelentene.*

Félreértés ne essék: akár Jakó, akár más romániai magyar kutató személyének akadémiai kitüntetésekor a választás mércéjét abszolút magasságra kell emelni. Csak a valóban magas szintű tudományos munkásság részesüljön elismerésben, nehogy az elismerés a könyöradomány mezét öltse magára.

69 Az MTA tagjai között (rendes, külső, tiszteleti) egyetlen romániai magyar kutató szerepelt 1983-ban, mégpedig Szabó T. Attila, aki 1978-tól volt tiszteleti tag. Jakó Zsigmond és Faragó József 1988-tól volt tiszteleti tag.

Az akadémiai elismerés mellett ajánlatos volna, ha a magyarországi tudományos intézmények, szervek követnék a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság példáját abban, hogy az arra érdemes romániai magyar kutatókat tiszteleti tagok sorába iktatta, illetőleg a két társaság emlékermével jutalmazta.

Nem megalapozatlan kívánalom az sem, hogy a tudományos intézmények mellett a legmagasabb fokú állami művelődési vezetőség fokozottabb mértékben gondoljon a kitüntetések osztásakor romániai magyar kutatókra is, mint ahogy eddig gondolt.

f) Nem lehet teljesen jogosan panaszt tenni azért, hogy a magyarországi szaktudományi sajtó, sőt még a közírás is ne tenne sokat a jelentkező erdélyi tudományos eredmények ismertetése, méltatása érdekében. Mégis az e tekintetben mutatkozó egyenetlenségek láttán, *kívánatosnak tartanók, hogy ez az ismertető, értékelő tevékenység nagyobb távlati áttekintéssel jelentkezze; a valóban kiemelkedő eredmények ám kapják meg a lelkendező elismerést, de ne maradjanak a szakmai figyelem körén kívül a szerényebb eredmények sem.* Mind az értékelés, mind pedig az esetleg jóindulatú kritika és helyreigazítás egyaránt a tudományos kutatás legfőbb eszményét és célját: az igazságot szolgálja.

2. A kiemelés célkitűzésével utolsónak hagytam egy egyáltalában nem lényegtelen megsegítési módot: a négy nemzeti szempontból legfontosabbnak ítélt tudományszak területén folyó *kutatás anyagi alapjainak megteremtését.* Az irodalomtudomány munkásának másoltatást, gépeltetést kell végeztetniük, sőt a néprajz és a nyelvtudomány kutatójával együtt helyszíni kiszállásra, vidéki könyvtárakban levéltárakban való kutatásra van szükségük. E sorsban velük a történettudomány kutatója is osztozik. Mindemellett mindenik tudományszak munkásának fényképezésre, rajzoltatásra, írószerekre, anyagrendező segédmunkásokra és sok más, itt nem részletezhető segítőeszközre van szükségük. A közlekedési eszközök díjszabásának állandó emelkedése, saját kocsni használata esetén az üzemanyag drágulása, illetőleg beszerzési nehézsége mind jelentős anyagi megterhelést jelent a kutató számára. Ahhoz, hogy az előbbieken a szemlélődésbe bevont tudományágak kutatói viszonylag gondtalanul végezzék, *meg kellene teremteni a kutatás anyagi alapjait.* Úgy gondolom, hogy ha erre a célra tudományszakonként és évenként 100–100 000 leit lehetne fordítani, ez megteremtené a szilárd pénzügyi alapot az itteni kutatás meghatározott tárgyköreinek, távlati tervmunkálatainak krajcáros anyagi gondoktól mentes folytatására.

Noha ez az összeg a jelenlegi nincstelenség állapotában tekintélyesnek tetszik, azt hisszük, a magyarországi tudományos kutatásokra évenként fordított juttatások pénzügyi kereteihez viszonyítva szinte kifejezhetetlenül csekély. Ha

komolyan értjük azt a megállapítást, hogy a romániai és a más utódállambeli magyarság szellemi egységet képez, kívánatosnak látszik, hogy a nemzettest központi magját a többségi sorban élő magyarság felelős tudománypolitikája siessen segítségére a minden művelődési és társadalmi intézményétől megfosztott, ilyen vonatkozásban koldusszegény romániai magyarságnak és különlegesen éppen az itteni magyar szellemi élet gazdagításáért, a nemzeti öntudat megőrzéséért, erősítéséért tevékenykedő tudomány munkásainak.

3. Úgy gondoljuk azonban, hogy ez a megsegítés nem egy-egy tudományos kutató személyre szóló anyagi és erkölcsi támogatását kell, hogy jelentse. Ellenkezőleg: *mindig egy bizonyos meghatározott tudományos tervként kell támogatásban részesíteni* már csak azért is, hogy jól ellenőrizhető, az elért eredményeken lemérhető legyen a ráfordításra való érdemesség.

Rendkívül kényes kérdést érintünk akkor, amikor rátereljük a szót a segítség lebonyolításának módozataira. Abból a többségi, állam-vezetési gyanakvásból, amelynek kétségtelen meglétére az előzőkben már több ízben utaltunk, abból magától értetődően következik, hogy az esetleges segítségi tevékenység lebonyolításának a legóvatosabb formában kell folynia.

A lebonyolítást – a kolozsvári magyar Főkonzulátus útján – úgy kell tehát megszervezni, hogy a kérdésről csak a (...) ⁷⁰ ajánlása alapján kiválasztott egyetlen személy tudjon. Ez aztán találja meg az egyéni megsegítésnek azt a módját, amely lehetővé tenné, hogy a támogatásban részesülő még csak ne is sejtse, milyen forrásból jó a megsegítés.

Egészen természetes az, hogy anyagi kérdésről lévén szó, a folyósítandó segély összegéről pontos elszámolást kellene az itteni megbízottnak adnia. Az elszámolásnak szintén a kolozsvári Főkonzulátus útján kellene megtörténnie úgy, hogy a megbízott, a személyi nyugták melléklésével bemutatná az elszámolást, de aztán a személyi nyugtákat megsemmisítenék, és csak maga a Főkonzulátustól ellenőrzött és jóváhagyott elszámolás menne az arra illetékes szervhez.

Ami aztán a magyarországi tanulmányozás módozatait illeti, oda a kolozsvári megbízott és (...) ⁷¹ vagy helyettese ajánlata alapján arra érdemesnek tartott kutató számára teremtdjék meg a lehetőség. A tanulmányozási lehetőségre érdemes kutatónak – kötelező óvatossági okokból – nem volna szabad közvetlenül érintkeznie állami szervekkel. Ezért ajánlatos volna ottani megbízható magánszemélyek útján lebonyolítani a tanulmányozás lehetőségének megteremtését. A kutató csak magánszemélyekkel vagy legfeljebb tudományos szervekkel érintkezne, nem kellene tudnia arról a szervezett keret-

⁷⁰ Személyi, adatvédelmi okokból nem közöljük.

⁷¹ Ua.

ről, amelybe az ő támogatása is beletartozik. Ezen túlmenően aztán a gyakorlat alakíthatná ki azt a megfelelő mértékig óvatos eljárásmodot, amely biztosíthatná a támogatási folyamatnak lehető legbizalmasabb jellegét.

4. E sorok írója bevezető soraiban utalt arra, hogy már régóta foglalkoztatják a romániai magyar tudományos tevékenységgel kapcsolatos tudománypolitikai kérdések. Hogy aztán az ezzel kapcsolatos töredékes gondolatait írásba foglalta, és éppen most foglalta írásba, arra – a kérdés halaszthatatlan megoldásának szükségességén kívül – kettős körülmény készítette. Egyrészt a dr. Szepes István főkonzul úrral való bizalmas beszélgetések során egy emlékeztető megírásának gondolata a főkonzul helyeslésével találkozott. Elsősorban ez a helyeslés adott ösztökélést az itt papírra vetett gondolatok megfogalmazására. De hogy erre éppen most került sor, ahhoz Für Lajosnak az *Alföld* ez évi 3. számában „Kisebbségi tudományművelés Erdélyben” című nagyon alapos tájékoztatásról és féltő együttérzésről tanúszkodó részletes tájékoztatója adta meg a végső lökést.⁷² Sietünk megjegyezni, hogy Für terjedelmes tanulmánya más jellegű, mint az itt előterjesztett emlékeztető. Ez inkább a nyűgök és nehézségek közepette vergődve is alkotó tudományos tevékenység eredményeiről és pesszimista kicsengésű távlatairól szól. Éppen ezért a tőlünk felvetett kérdések mérlegelésekor ajánlatos a Für-féle tanulmány gondolatainak figyelembe-vételével dönteni.

E sorokat olyan tudományművelő keze vetette papírra, aki egész életét a kisebbségi sors korlátai között élte le, és ilyen körülmények között igyekezett teljesíteni a nemzete iránti kötelességét. Leírta gyötrő kétségeit, utalt az eredményekre, de nem hallgathatta el azt a felismerést sem, hogy külső támogatás nélkül elsorvadásra ítélt az itteni magyarság szellemi életének gazdagítására, a nemzeti öntudat emelésére hivatott, kötelezett erdélyi magyar tudományosság.

Dixi et salvavi animam meam.⁷³

Spectator Transsylvanicus⁷⁴

1983. június

72 Für Lajos: Kisebbségi tudományművelés Erdélyben. *Alföld*, 1983. 3. sz., 37–57. Bővebben: uő: *Kisebbség és tudomány*. Magvető, Budapest, 1989, 242.

73 Elmondtam s megmentettem lelkemet.

74 Erdélyi szemlélő / Szabó T. Attila